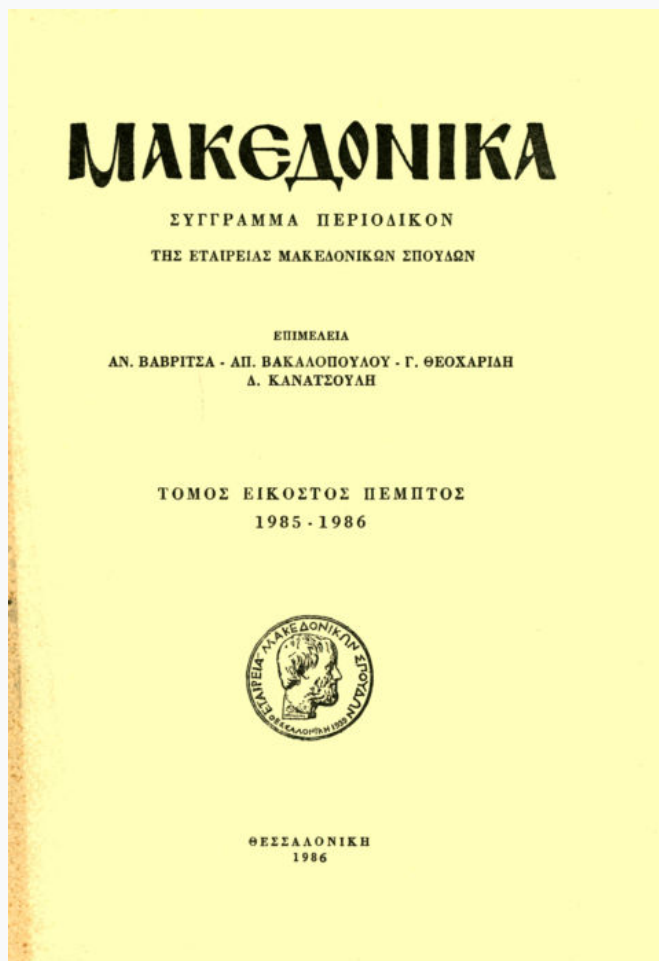

Μακεδονικά

Τόμ. 25, Αρ. 1 (1986)

Ο Στέφανος Κων. Ταττής (1825-1910) στη δομή της κοινωνίας της τουρκοκρατούμενης Θεσσαλονίκης (19ος αι.)

Δημήτρης Γ. Σερεμέτης

doi: [10.12681/makedonika.229](https://doi.org/10.12681/makedonika.229)

Copyright © 2014, Δημήτρης Γ. Σερεμέτης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σερεμέτης Δ. Γ. (1986). Ο Στέφανος Κων. Ταττής (1825-1910) στη δομή της κοινωνίας της τουρκοκρατούμενης Θεσσαλονίκης (19ος αι.). *Μακεδονικά*, 25(1), 266–296. <https://doi.org/10.12681/makedonika.229>

Ο ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΩΝ. ΤΑΤΤΗΣ (1825-1910)
ΣΤΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (19ος αϊ.)

*Ἀφιερώνεται στή μνήμη τῶν ἀγαπημένων μου
ἀδελφῶν Κωνσταντίνου Ἐδαγγ. Σαρρή καί τῆς
συζύγου του Ἀναστασίας (Σούλας) τὸ γένος
Χατζηνώτα*

Ὁ Στέφανος Κων. Τάττης ἦταν γόνος εὐκατάστατης οἰκογένειας. Γεννήθηκε στὶς 3 Φεβρουαρίου 1825 στὸ Βυθ(ι)κούκι τῆς Βορ. Ἡπείρου, μιά μικρὴ κωμόπολη Ν.Δ. τῆς Μοσχόπολης, στὴν περιοχή τῆς Κορυτσᾶς. Πολλοὶ Ἕλληνες, ἀπὸ τοὺς προγενέστερους αἰῶνες, ζοῦσαν στὸ Βυθ(ι)κούκι τῆς σημερινῆς Νότιας Ἀλβανίας διατηρώντας ἀκαμαῖο ἑλληνικὸ φρόνημα καὶ ἐθνικὴ συνείδηση. Πατέρας του ἦταν ὁ φιλικὸς Κωνσταντῖνος Παν. Τάττης (1787-1864), πού ἀσχολοῦνταν μὲ τὸ ἐμπόριο καπνοῦ¹.

Μετὰ τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς Θεσσαλονικῆς στὴν Ἐπανάσταση (Μάιος 1821) καὶ τὴν ἀποφυλάκισή του αὐτός, ὁ πατέρας Κωνσταντῖνος Π. Τάττης², εἶχε κρίνει σκόπιμο καὶ ἀναγκαῖο νὰ παρῶναι τὴν οἰκογένειά του ἀπὸ τὸ Βυθ(ι)κούκι (30 Ὀκτωβρίου 1825) καὶ γιὰ ἀσφάλειά της νὰ τὴ μεταφέρει στὸ Μεγάροβο, ἓνα ἄλλο ἑλληνικὸ κεφαλοχώρι μερικὰ χιλιόμετρα δυτικὰ τοῦ Μοναστηριοῦ³. Οἰκογενειακὰ ὅμως πλήγματα, ὅπως ὁ θάνατος τῆς γυναίκας του Αἰκατερίνης (6-7-1826)⁴, τῆς μητέρας του Ἑλένης (4-1-1831) καὶ τῆς δευτέρας καὶ τρίτης ἀκόμα γυναίκας του, τὸν ὑποχρέωσαν νὰ φύγει ὑπὸ τὸ Μεγάροβο, ὅπου δὲν τὸν κρατοῦσε ὁ τόπος, καὶ νὰ ἐ-

1. Γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Π. Τάττη καὶ τὴ δράση του στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία, βλ. Δ η μ. Σ ε ρ ε μ έ τ η, Ὁ φιλικὸς Κωνσταντῖνος Π. Τάττης (1787-1864), «Μακεδονικά» 23 (1983) 65 κ.έ., 73, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Ὁ Κωνσταντῖνος Τάττης εἶχε συλληφθεῖ στὶς Σέρρες (8-5-1821) καὶ φυλακισθεῖ γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα γιὰ τὴ συμμετοχή του στὴν ὀργάνωση καὶ ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας στὶς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας (Δ. Σ ε ρ ε μ έ τ η, ὁ.π., 73 κ.έ., 85).

3. Πρὸβλ. Δ η μ. Σ ε ρ ε μ έ τ η, ὁ.π., 76, 81.

4. Ἡ Αἰκατερίνη αὐτὴ, ἐνδεχόμενα, ἦταν κόρη κάποιου τῆς μεγάλης οἰκογένειας Κωνσταντιζόλου, ὅπως τουλάχιστο διασώζει ἡ προφορικὴ παράδοση (βλ. Δ. Σ ε ρ ε μ έ τ η, ὁ.π., 78 κ.έ.).

γκατασταθεί με την οικογένειά του στη Θεσσαλονίκη (16-9-1832) οριστικά πιά. Έτσι η οικογένεια Τάττη συνδέθηκε και ουσιαστικά με την πόλη της Θεσσαλονίκης, που έμελλε να αποτελέσει τη ζωντανή και αγαπημένη πατρίδα τους. Όρφανός ο Στέφανος Κ. Τάττης από μητέρα (που τον άφησε ενάμισυ χρόνο) μεγάλωσε και ανατράφηκε κατά τη συνήθεια της εποχής, με τη φροντίδα παραμάνας.

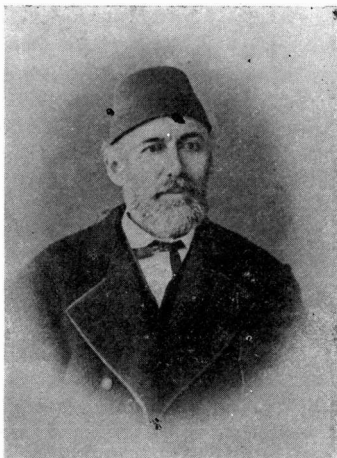
Αυτά όλα τα στοιχίζει και όρισμένες άλλες λεπτομέρειες προκύπτουν από «σημειωματάριο» (τεφτέρι), που κρατούσε ώριμος πιά ο Στέφανος Κ. Τάττης, για να καταγράψει διαχειρίσεις και ενοίκια από κτήματά του¹. Από το «βιβλιάριο» αυτό προκύπτει ότι ο πατέρας του αγόρασε αρκετά ακίνητα μέσα στην πόλη τότε μάλιστα απέκτησε κατοικία και καταστήματα στην περιοχή Καμάρας (4-1-1834). Από την επόμενη σημείωση βγαίνει ότι όλα αυτά κήκαν στη φωτιά, που έγινε στις 29-8-1839, και τα ξανάκτισε όλα ο πατέρας του. Σε άλλη φωτιά όμως, διαν κήκαν τα μαγαζιά (18-11-1869) σημειώνει ότι «τά ανακαίνισε» ο ίδιος². Ο πατέρας του, βέβαια, είχε ήδη πεθάνει (1864). Έτσι, από τις αναγραφές αυτές συμπεραίνουμε ότι ο πατέρας του πρέπει να ήταν οικονομικά πολύ ισχυρός, αφού, ερχόμενος για εγκατάσταση (μετοίκηση) στη Θεσσαλονίκη, διέθεσε πολλά χρήματα μέσα σε λίγο χρόνο, ενάμισυ, για αγορά ακινήτων (4-1-1834) και επίσης πολλά για να τὰ ανοικοδομήσει ξανά μετά την καταστροφή τους (πυρκαϊά στις 29-8-1839).

Φαίνεται ότι φεύγοντας από το Βυθκούκι, και ύστερα από το Μεγάροβο, παρά τὰ όσα δεινά έπαθε, διέσωσε το πιο μεγάλο μέρος της περιουσίας του σε χρήματα ή και έμπορεύματα και κέρδισε, σύντομα, περισσότερα με την ανάπτυξη της δουλειάς του³.

1. Το «βιβλιάριο» αυτό κατείχε η μητέρα μου Πόπη (Καλλιόπη) χήρα Γεωργίου Σερεμέτη, το γένος Κωνστ. Τάττη (1894-1978) και διαφύλαξε μέχρι τον θάνατό της. Ειδικά στις σελ. 1-2 καταγράφονται οικογενειακά βιογραφικά στοιχεία, έντελως σύντομα, ενώ στις επόμενες σελίδες, μέχρι σ. 148, διαχειριστικές σημειώσεις. Αφοροῦσθ τὴν περίοδο 1885 και έξης. Ο Στέφανος Κ. Τάττης, που τὸ τηροῦσε, φαίνεται ότι έκανε αντιγραφή (τουλάχιστο στις σ. 1-2 που διασώθηκαν) από παλαιότερο σχετικό «βιβλιάριο» που κρατούσε ο πατέρας του Κωνστ. Π. Τάττης, γιατί αναγράφει στην 1η σελίδα επάνω: «Αντιγραφή εκ του πατρικού μου βιβλίου». Δυστυχώς όμως, μεταγενέστερα φύλλα, που θὰ πρέπει να περιείχαν χρήσιμα άλλα, οικογενειακά ή και γενικότερα, ίσως ιστορικά στοιχεία, λείπουν.

2. Δ. Σερεμέτη, ό.π., 86.

3. Βλ. γενικότερα για την ανάπτυξη του εμπορίου στη Θεσσαλονίκη στὰ χρόνια της τουρκοκρατίας: Ά. π. Βακαλόπουλου, 'Ιστορία του Νέου Έλληνισμού, Α'-Ζ', Θεσσαλονίκη 1961-1986, και ιδίως τ. Δ', 465 (θὰ αναφέρεται στη συνέχεια «Ιστορία Ν. Ε.»), του ίδιου, 'Ιστορία της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1983, 240, 274, 319, Κ. Μοσκόφ, Θεσσαλονίκη 1700-1912, τομή της μεταπρατικής πόλης, Αθήνα 1974, passim (στη συνέχεια Τομή), Γ. Χριστοδούλου, 'Η Θεσσαλονίκη, πόλις

*Ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος
Στέφανος Κων. Τάττης (1825-1910), βουλευτῆς,
μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ «φέσι» τῆς ἐποχῆς στὴν
Κωνσταντινούπολη (1876).*

Ἀντίκτυπος γεγονότων

Μὲ τὴν ἐγκατάστασὴ τῆς στὴ Θεσσαλονίκη στὰ 1832¹ ἡ οἰκογένεια Κ. Τάττη θέλησε νὰ ἐπιβιώσει, ζώντας πιά, ἀναγκαστικά, σὲ συμβατικὴ νομιμότητα στὰ πλαίσια τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Ἐπανάσταση εἶχε πιά τελειώσει, ὕστερα ἀπὸ τόσους ἀγῶνες, καὶ πληρώθηκε μὲ βαρὺ αἷμα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, μὲ ἀποτέλεσμα ὅμως τὴν ἀπελευθέρωση μόνο ἐνὸς μικροῦ τμήματος τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου (γραμμὴ Ἀμβρακικοῦ-Παγασητικοῦ), ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει ὑπόδουλο στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

Γι' αὐτὸ ὁ Κωνστ. Τάττης, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς συνδιαλλαγῆς

τοῦ ἐμπορίου, Θεσσαλονίκη 1933, 12, καὶ τοῦ Ἰ δ ι ο υ, Ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν τελευταίαν ἑκατονταετίαν, Θεσσαλονίκη 1935, 35 κ.ἑ.

1. Οἱ ταραχὲς καὶ ἀναστατώσεις, ποὺ συγκλονίζουν τὴν Ἀλβανία, 1830-1832, καὶ πρωύτερα ἀκόμα, ἔχουν ἀνάλογη ἐπίδραση καὶ στὸν μακεδονικὸν χώρον (βλ. καὶ Κ ω ν. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Πῶς εἶδαν οἱ Εὐρωπαῖοι πρόξενοι τὴ Μακεδονία, «Μακεδονικά» 20 (1980) 54.

μεταξύ των κυβερνήσεων Ἑλλάδας καὶ Τουρκίας (συνθήκη Κωνσταντινούπολης, 1832) καὶ τὸν καθορισμό πιά εἰρηνικοῦ τρόπου ζωῆς, ἀγόρασε ἀκίνητα μέσα στὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης (18-1-1834) καὶ ξανάρχισε τὶς ἐμπορικές του δραστηριότητες, ποὺ ἀνέπτυξε ἰδιαίτερα.

Τόσο ὁ ἴδιος (Κ. Τάττης), ὅσο καὶ ὁ γιός του Στέφανος Τάττης, σὲ ὁμοψυχία βέβαια μὲ τοὺς ἄλλους σκλαβωμένους ὁμοεθνεῖς τοὺς Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας, Ἡπείρου, Μακεδονίας, Θράκης καὶ νησιῶν, ἔκρυναν μὲ πόνο τὰ ἀληθινὰ συναισθήματά τους καὶ ἀγόγγυστα, ὀργανώνοντας, ὅσο γινόταν μέσα στὴν τουρκοκρατούμενη κοινωνία, τὴν κοινοτικὴ-ἐθνικὴ τους ζωὴ περίμεναν νὰ δημιουργηθοῦν κατάλληλες συνθήκες γιὰ νὰ διαλύσουν τὸ φρικτὸ σκοτάδι τῆς σκλαβιάς. Τὰ συνταρακτικὰ διεθνή γεγονότα μὲ τοὺς τόσο γρήγορους ρυθμούς τους καὶ τὶς ἀπρόβλεπτες προεκτάσεις τους, ὅπως οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ 1848, τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου 1853-1856, τῆς Κρητικῆς ἐπανάστασης 1866-1869, τῶν συνεδρίων Ἀγίου Στεφάνου καὶ Βερολίνου 1877-1881 κ.λ., τοὺς συγκλόνιζαν. Οἱ Τοῦρκοι βρίσκονταν πάντα σὲ συνεχεῖ ἐπιφυλακὴ καὶ διατηροῦσαν ἱκανὲς δυνάμεις στὶς ὑπόλοιπες περιοχές γιὰ τὴν ἄμεση καταστολὴ κάθε ἐπαναστατικῆς ἐξέγερσης. Οἱ Ἕλληνες πάλι σκιρτοῦσαν στὶς πληροφορίες γιὰ ἀναταραχὴ, κινήματα καὶ διαδηλώσεις τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας.

Ὁ ἀπόηχος τῶν γεγονότων ἔφτανε πάντα στοὺς ὑπόδουλους μεγεθυμένος, τοὺς ξεσήκωνε καὶ τοὺς συνέπαιρνε. Ἡ εἰδηση ὅτι ὁ ρωσικὸς στρατὸς ἔφθασε στὸν Δούναβη (18/30 Ἰουνίου 1853) καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ τουρκικοῦ στόλου στὴ Σινώπη (18/30 Νοεμβρίου 1853) ἦταν οἱ μεγάλες ἀφορμὲς γιὰ τοὺς ξεσηκωμοὺς τῶν Ἑλλήνων. Τιμητικὰ πρωτεῖα ἔχουν οἱ περιοχές τοῦ Ροδοβιτζίου τῆς Ἄρτας καὶ ἀμέσως στὴ συνέχεια τῶν Τζουμέρκων καὶ Σουλίου (Ἰαν. 1854)¹. Ἡ ἐπαναστατικὴ φλόγα ἐπεκτάθηκε ἀμέσως στὴ Δυτικὴ Θεσσαλία, τὸ Πήλιο, τὴ Μακεδονία, ὅπου καὶ πρόστρεξαν γιὰ ἐνίσχυση καὶ συστηματικὴ ὀργάνωση τοῦ ἀγώνα πολλοὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἀξιωματικοὶ καὶ παλιοὶ ἀγωνιστὲς τοῦ 1821, καθὼς καὶ ἐθελοντές².

Εἰδικὰ στὴ Μακεδονία ὁ ἀγώνας συγκεντρώθηκε στὶς προσπάθειες τοῦ Τσάμη Καρατάσου, γιοῦ τοῦ παλιοῦ πολέμαρχου, γιὰ ἐπιχειρήσεις στὴ Χαλκιδικὴ καὶ τὶς περιοχές της, ἀλλὰ στὸ τέλος μὲ καμιά οὐσιαστικὴ ἐπιτυχία, ἀπὸ ἔλλειψη ὀργάνωσης καὶ συντονισμοῦ δράσης³. Οἱ Ἕλληνες μετὰ

1. Στεφάνου Παπαδοπούλου, Οἱ ἐπαναστάσεις 1854 καὶ 1878 στὴ Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1970, 13.

2. Ἀρχηγοὶ ἀντίστοιχα ὁ Θεόδωρος Γρίβας, ὁ Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, ὁ Νικόλαος Φιλάρετος, ὁ Τσάμης Καρατάσιος καὶ γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ ἀγώνα ὁ Κίτσος Τζαβέλλας (Στεφάνου Παπαδοπούλου, ὁ.π., 14).

3. Στ. Παπαδοπούλου, 18.

από τόσες αγωνίες και καταστροφές δέχθηκαν την ειρηνική διαβίωση. Είχαν πιά συνειδητοποιήσει, ιδίως οί του βόρειου έλλαδικού χώρου, ότι οί διεθνείς συγκυρίες δέν επέτρεπαν, γιά τότε τουλάχιστο, εύνοϊκές γι' αυτούς ρυθμίσεις. Έτσι, αποδέχονταν σιωπηρά μιá πρόσκαιρη άναβολή στην πραγμάτωση τών πόθων τους γιά συσσωμάτωση τών περιοχών τους στόν έθνικό κορμό. Έπρεπε νά παραμερίσουν τούς εύγενείς πόθους γιά άμεση ένωση με τήν Έλλάδα και νά ύπομείνουν τά πράγματα, περιμένοντας εύμενείς εξελίξεις σέ εύθετότερο χρόνο. Στο διάστημα αυτό είχαν συνεχή έγρήγορηση και ήταν άπόλυτα εύαισθητοποιημένοι στά γεγονότα.

Δέν ύπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία, πού νά πληροφορούν γιά τήν άνάδειξη του Κωνστ. Τάττη, πατέρα του Στέφανου, στην άσκηση του (καπν)εμπορίου κατά τήν περίοδο αυτή. Ούτε σέ ποιό μέρος ήταν ή έμπορική έγκατάστασή του, άν και άπό τη φύση της προϋπέθετε συνεχείς διαπραγματεύσεις και μετακινήσεις στις περιφέρειες τής όθωμανικής αυτοκρατορίας.

Γιά τήν κατοικία του όμως πρέπει νά γίνει δεκτό ότι βρισκόταν στην ένορία του Άγίου Άθανασίου, όπου, άλλωστε, κατοικούσε και ή πιό έγκριτη μερίδα τών Έλλήνων. Ήταν ένα πολύ παλιό άρχοντικό, σχεδόν με τρείς όρόφους, χτισμένο πριν ένα τουλάχιστο αιώνα και με μεγάλο κήπο. Βρισκόταν στο δρόμο τής εκκλησίας του Άγίου Χαράλάμπους, πού στά μεταπελευθερωτικά χρόνια όνομάστηκε όδός Βασιλέως Πέτρου (1912) και ύστερα Στρ. Έξαδακτύλου, και ήταν πιό ψηλά άπό τήν εκκλησία αυτή κάπου 50 μέτρα, στη γωνία τότε με τήν όδό Μόδη¹. Αυτή πάντως ήταν ή πατρική-οϊκογενειακή κατοικία του Στέφανου Κωνστ. Τάττη, όπου μεγάλωσε, έζησε και πέθανε (1910). Σ' αυτήν ήταν συσπειρωμένη, κατά τη συνήθεια τής εποχής, όλη ή «πατριαρχική οϊκογένεια» με όλα τά μέλη της, τόσο μάλιστα πολλά². Στην κατοικία αυτή θά πρέπει νά είχε πεθάνει και ό πατέρας του,

1. Ένας Δανός άρχαιολόγος, πού μελέτησε στά 1937-8 τó σπίτι αυτό, τη στατική και άρχιτεκτονική του, τó ύπολόγισε ότι θά είχε κτισθεί μέσα στην τουρκοκρατία κατά τόν 18ο αιώνα, άν όχι και προηγούμενα. Τó πρώτο πάτωμα ήταν άπό πλατιά πέτρα και τά άλλα άνάμικτα με ξύλο και πέτρα. Είχε πολλά δωμάτια. Τό άκίνητο αυτό πούληθηκε στά χρόνια τής Κατοχής (1943) και ύστερα πάνω στο οϊκόπεδό του χτίστηκε άπό τούς άγοραστές νέα οϊκοδομή, πού ύπάρχει και σήμερα (όδός Στρ. Μακρυγιάννη, άρ. 13).

2. Η έγκατάσταση αυτή του Στέφανου Κ. Τάττη και τής οϊκογένειάς του στην οϊκία αυτή βεβαιώνεται και άπό τη ζωντανή παράδοση, αλλά και τίς μεταγενέστερες καταγραφές (όπως Κ. Βακαλοπούλου, Χριστιανικές συνοικίες, συντεχνίες και επαγγέλματα τής Θεσσαλονίκης στά μέσα του 19ου αϊ., «Μακεδονικά» 18, 1978, 103 κ.έ., όπου ό Στέφανος Τάττης φέρεται γραμμένος στις καταστάσεις τών χριστιανών τής ένορίας Άγίου Άθανασίου).

ό φιλικός Κωνστ. Τάττης (1864), με τις ένδειξεις που υπάρχουν (ἀγορά ἀκινήτων κ.λ.)

Ὁ Στέφανος, ὅταν ἐνηλικιώθηκε καὶ ἀνδρώθηκε, συνέχισε τὸ (καπν)εμπόριο τοῦ πατέρα του, ἀλλὰ παράλληλα συστηματοποίησε τὴν ἀξιοποίηση καὶ ἐκμετάλλευση τῶν ἀκινήτων, πατρικῶν καὶ δικῶν του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποκόμιζε ἱκανὰ εἰσοδήματα. Γι' αὐτὰ τηροῦσε εἰδικούς λογαριασμούς κατὰ τὸ σημειωματᾶριο ποῦ διασώθηκε¹. Δὲν ὑπάρχουν πάντως πληρέστερες πηγές ποῦ ν' ἀναφέρονται μὲ λεπτομέρειες σ' αὐτὴν τὴν περίοδο τῆς νεανικῆς του ἡλικίας. Κατὰ μιὰ εἰδίση, ποῦ ἀνάγεται στὸ 1850, ὁ Στέφανος Τάττης φάνηκε νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ γιὰ τὰ γράμματα, ἐγγραφόμενος στὸν κατάλογο συνδρομητῶν γιὰ μιὰ ἐπικείμενη ἐκδοσὴ. Καὶ ὁ Στέφανος, τότε, ἦταν μόλις 25 χρονῶν καὶ ἡ ἐκδοσὴ ἦταν μιὰ μετάφραση ἐνὸς γαλλικοῦ βιβλίου στὰ 1850, ἡ πρώτη δηλαδὴ ἐμφάνιση ἑλληνικοῦ βιβλίου στὴν τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη². Ποιὸς ὅμως μπορεῖ νὰ διαβεβαιώσει, ἂν ἦταν εἰλικρινὲς ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν πεζογραφία, ἢ ἦταν ὁ ζῆλος του νὰ συντελέσει κι αὐτὸς στὴν προώθηση τῆς ἐκδοσῆς ἀπὸ ἐθνικούς λόγους, μὲ προεγγραφὴ συνδρομῆς γιὰ ἓνα ἀντίτυπο; Κι αὐτὸ κατὰ συνήθεια τῆς ἐποχῆς, ἀφοῦ οἱ συγγραφεῖς ἀδυνατοῦσαν ν' ἀντιμετωπίσουν τὰ ὑπέρογκα ἔξοδα, ὅπως γίνεται ὀρισμένες φορὲς ἀκόμα καὶ τώρα. Φαίνεται ὅτι συνέβη μᾶλλον τὸ τελευταῖο.

Μέσα στὰ κοσμοϊστορικά αὐτὰ γεγονότα τῶν πρώτων 10ετηρίδων τοῦ 19ου αἰ. ἡ δομὴ καὶ σύνθεση τῆς κοινωνίας τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἦταν δυνατό νὰ παραμείνει ἀναλλοίωτη. Μεγάλες μετοικῆσεις ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν, ποῦ δεῖλονταν βασικὰ στοὺς κινδύνους ποῦ δημιουργοῦσε ἡ ἀνασφάλεια στὴν ἐνδοχώρα ἀπὸ ληστὲς (ἢ στὰ παράλια ἀπὸ πειρατὲς) ἢ καὶ ἀπὸ τὶς μετακινήσεις τουρκικῶν-ἀλβανικῶν στρατευμάτων, τακτικῶν καὶ ἄτακτων, συνετέλεσαν ὥστε βαθμιαῖα ν' αὐξηθεῖ ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλης καὶ ἡ διαφοροποίηση ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς ὁμάδες (στρώματα). Καραβάνια ἀπὸ κυνηγημένους Ἑλλήνες κατέφθαναν τελικὰ στὴ Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ στὸ ἐνδιάμεσο προσπαθοῦσαν νὰ διασώσουν τὶς οἰκογένειες καὶ τὰ πράγματά τους σὲ πόλεις καὶ κεφαλοχώρια τῆς διαδρομῆς, ποῦ εἶχαν διαμορφωθεῖ σὲ φρούρια. Τέτοιες μετοικῆσεις ἄλλωστε μνημονεύει καὶ γιὰ τὰ προγενέ-

1. Βλ. Δ. Σερεμετη, Ὁ φιλικός Κων. Τάττης, 65, 67.

2. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῆς μετάφρασης ἀπὸ τὸν Ἀντώνιο Μόσχο, τοῦ γαλλικοῦ βιβλίου μὲ τίτλο: «Ἀπομνημονεύματα μητρὸς δυστυχούσης πρὸς τὴν θυγατέρα της», ἐν Θεσσαλονίκη, τύποις Μιλτιάδου Κ. Γκαρπολά καὶ Συντροφίας 1850, 120. Πρβλ. Ντ. Χριστιανόπουλου, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις, 5, Στ. Χριστοδούλου, Ἐκθεσὴ βιβλίου βιβλιοθήκης Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 37.

στερα χρόνια ο καθηγητής 'Απ. Βακαλόπουλος¹ από τη Θεσσαλία και ιδίως τὰ Ἄγραφα (Μεγάλα Βραγκιανὰ κ.λ.), ὅπως καὶ ὁ τότε πρόξενος τῆς Γαλλίας στὴ Θεσσαλονίκη Clairambaut σὲ ἐκθέσεις του².

Ἡ κοινωμία τῆς πόλης μὲ τὴν εἰσροή τόσων Ἑλλήνων ἀναδιαμορφώθηκε καὶ ἀναπλάστηκε. Οὐσιαστικά ὁ χαρακτήρας τῆς παρέμεινε ὁ ἴδιος, μὲ μιὰ παγίωση καὶ ἀποκρυστάλλωση τῶν στοιχείων τῆς ποὺ τὴ συνθέτουν, σχεδὸν μέχρι τὰ μέσα τοῦ αἵωνα (19ου). Ἡ μεγάλη ὁμως αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἔγινε ὕστερα ἀπὸ τὰ 1850, μὲ τὴν παράλληλη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα γιὰ πνευματικὴ κίνηση³. Ἐτσι, ἡ «ταυτότητα», ἡ ζωντάνια καὶ ἡ κινητικότητα τῆς Ἑλλην. Κοινότητος, ποὺ ἦταν ἀπὸ τὰ παλιὰ διαμορφωμένη⁴, ἄρχισε ἀπὸ τότε (1850) δειλὰ νὰ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἴδρυση καὶ λειτουργία τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ τυπογραφείου, τῶν πρώτων ἑλληνικῶν ἐκδόσεων καὶ τελικὰ ἐφημερίδας⁵ («Ἑρμῆς»). Εἶχε προηγηθεῖ ἄλλωστε ἐβραϊκό, μὲ ἐκδόσεις βιβλίων καὶ ἐφημερίδων στὰ γαλλικά⁶. Μόνο λοιπὸν ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδο, ποὺ συμπίπτει μὲ τὰ γεγονότα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου (1853-6) καὶ τὶς ἐπαναστατικὲς ἐκδηλώσεις τῶν Ἑλλήνων στὴ Μακεδονία γιὰ ἀπελευθέρωση ὅπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ (1854), μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσει δειλὴ συσπείρωση καὶ ἐπαναδραστηριοποίηση τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος.

Παράλληλη εἶναι καὶ ἡ λειτουργικότητα τῶν ἐπιτροπῶν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ποὺ τὰ μέλη τους εἶχαν νὰ ἐπιτελέσουν πολλαπλὰ ἐθνικά καὶ κοινωνικά καθήκοντα (περίθαλψη ἀσθενῶν-συνδρομὴ πτωχῶν κ.λ.). Σ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν περίοδο τέθηκαν οἱ μεγάλες βάσεις καὶ ἔγιναν οἱ μεγάλες τομὲς γιὰ ξεκίνημα. Εἶναι οἱ ὁρατὲς συνέπειες τοῦ «Τανζιμάτ» καὶ τοῦ «Χάτι

1. Ἀποστ. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. Δ', 709.

2. Ἐκθεση τοῦ Γάλλου Προξένου τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1806 (βλ. τὴν προηγούμενη σην.).

3. Ἀπ. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 321, 333 κ.ε.

4. Κατὰ τὸν καθηγ. Ἀπ. Βακαλόπουλο, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 218-9, οἱ Ἕλληνες «ἀνασυνιστοῦν τὸ παλιὸ κοινοτικὸ τους συμβούλιο, ποὺ εἶχε καταργηθεῖ ἀπὸ τοὺς Βενετούς... καὶ διατηροῦν ἔτσι τὴν συνεκτικότητα καὶ ἑλληνικότητά τους», βλ. καὶ σ. 332.

5. Βλ. τὴν ἐνδιαφέρουσα μελέτη Χαραλ. Παπαστάθη, Τὰ πρῶτα ἑλληνικά τυπογραφεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 8 (1968) 23. Ἐπίσης, Κ. Μοσκόφ. Τομῆ, 82. Ντ. Χριστιανόπουλου, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις στὴ Θεσσαλονίκη ἐπὶ τουρκοκρατίας (1850-1912), ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Διαγώνιος» (1980), 5, 24. Κ. Ποιμενίδης, Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης, «Ἡμερολόγιο» τῆς Μ. Τσιώμου, Θεσσαλονίκη 1919, 18. Π. Κόκκα, Ἡ οἰκογένεια Γκαρπολά καὶ ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 21 (1981) 222 κ.ε. Κ. Παλαστήρα, ἄρθρο στὸ περιοδικὸ «Διαβάζω», 1985.

6. Ἀπ. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 218, 333, 349.

Χουμαγιούν» για κάποιες ελευθερίες και αναγνώριση ανθρωπίνων δικαιωμάτων στους υπόδουλους¹. Έτσι, υπήρχε πιά μιὰ προετοιμασία και προπαρασκευή με την οργάνωση και ανάπτυξη της Έλληνικής Κοινότητας, όταν τους βρήκαν τὰ γεγονότα τοῦ 1853-6 (Κριμαϊκός πόλεμος) και ειδικά της επανάστασης στη Δυτική Μακεδονία (Γρεβενά: Θεόδ. Ζιάκας, Φεβρ.-Μάιος 1854) και Χαλκιδική (Τσάμης Καρατάσος, Μάρτιος-Ίούλιος 1854), ακόμα και στην Ήπειρο.

Ὁ Στέφανος τὸν Σεπτέμβριο 1854 μνηστεύθηκε τὴν Καλλιόπη, κόρη μεγαλεμπόρου ἀπὸ τὴ Σιάτιστα, τοῦ Ναοῦμ Βέδα, ποὺ ἀσκούσε ἐμπόριο καὶ μεταφορὲς πρὸς τὶς περιοχὲς τῆς Αὐστρουγγαρίας (Βιέννη-Πέστη κ.λ.)². Ὁ γάμος τοὺς ἔγινε τὸν Ἰανουάριο 1856 (στὶς 18, π. ἡ.). Ἀπὸ τὸ γάμο του αὐτοῦ ὁ Στέφανος Κ. Τάττης ἀπόκτησε πολλὰ παιδιά, 5 ἀγόρια καὶ 3 κόρες, ποὺ τὰ περισσότερα πέθαναν στὴ νηπιακὴ τοὺς ἡλικία ἀπὸ παιδικὲς ἀσθένειες, ἐκτὸς ἀπὸ δύο ποὺ ἐπέζησαν, τὸν Κωνσταντῖνο (1860-1926)³ καὶ τὴν Ἑλένη (1863-1932)⁴.

Ὁ Στέφανος Τάττης ἀπὸ καταγωγή, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἐπαγγέλματός του, κατατασσόταν στὴν ἀνώτερη κοινωνικὴ τάξη. Γιατί, πραγματικά, στὴν τάξη αὐτὴ ἀνήκαν οἱ κτηματίες καὶ οἱ ἔμποροι. Εἰδικὰ μάλιστα ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ διαμορφώθηκε ἑλληνικὴ ἡγέτιδα τάξη μέσα στὰ πλαίσια τῆς Κοινότητας, ποὺ οὐσιαστικὰ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο ἰσόρροπες τάξεις, μὲ κοινὰ ἔθνικα ἰδεώδη καὶ κοινωνικοὺς προσανατολισμοὺς καὶ ἰδίως ἐπαγγελματικὰ (ταξικὰ) συμφέροντα⁵. Ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτῶν τῶν δύο ὁμάδων, ποὺ συγκροτοῦσαν τὴν ἀνώτερη τάξη, ὀφειλόταν κυρία σὲ προσωπικὲς φιλοδοξίες καὶ ἐγωϊσμοὺς παρὰ σὲ στενὰ κομματικὰ συμφέροντα.

1. Ἀ π. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 321.

2. Βλ. γενικὰ Θ. Νά τ σ ι ν α, Οἱ Μακεδόνες πρῆματευστάδες εἰς τὰς χώρας Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, Θεσσαλονικὴ 1939, passim, καὶ Ἀ π. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Οἱ Μακεδόνες ἀπόδημοι ἐπὶ τουρκοκρατίας, Θεσσαλονικὴ 1958, 25, 26, 31 κ.έ.

3. Πρόκειται γιὰ τὸν Κωνστ. Στ. Τάττη, δικηγόρο καὶ ἱστορικὸ τῆς πόλης μας, ποὺ πρόσφερε πολλὰ στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της καὶ τὴν διασφάλισή της ἐλευθερίας της (Μακεδονικὸ Ἀγῶνα κ.λ.), καταλαμβάνοντας διάφορες θέσεις στὴν ἑλληνικὴ κοινότητα καὶ σὲ σωματεῖα κατὰ τὴν τουρκοκρατία.

4. Κατὰ πληροφορίες τῆς κ. Μαρί(κ)ας Ἀθαν. Σερέφα, ἐγγονῆς ἀπὸ τὸν πατέρα της τοῦ Στεφάνου Κ. Τάττη, ὁ τελευταῖος αὐτὸς εἶχε ἀποκτήσει ὄχι 8 ἀλλὰ 12 παιδιά, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο μεγαλύτερα, ὅλα τὰ ἄλλα πέθαναν νήπια ἀπὸ παιδικὲς ἀρρώστιες. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ τὸ «σημειωματάριο» τοῦ παπποῦ της, γιατί οἱ καταγραφές του σ' αὐτὸ σταματοῦν στὴ 2η σελίδα, ὅπου ἀναφέρονται ὡς τὶς 20-7-1877 οἱ γεννήσεις 8 παιδιῶν.

5. Βλ. Κ. Μ ο σ κ ῶ φ, Ἡ Τομὴ, 92-95. Π. Κ ό κ κ α, ὁ.π. 236-7.

Σε αντιπαράταξη βρίσκотαν ή «δημοκρατική» μερίδα¹, πού όποκαλούνταν δυσφημιστικά «όχλοκρατική».

Τά μεγάλα επαναστατικά γεγονότα τοῦ 1848 στην Εὐρώπη καὶ τὰ επακόλουθα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου (1853-1856) είχαν ἐπίδραση στην «ήρεμη» ἑλληνική κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ ψυχές τῶν Ἑλλήνων σκίρτησαν μετὰ τίς εἰδήσεις τῶν επαναστατικῶν γεγονότων τοῦ 1854 (Γρεβνά: Θεόδ. Ζιάκας-Όλυπος: Τσάμης Καρατάσος), πού δὲν πέτυχαν ὅμως ὅμεσα πρακτικά ἀποτελέσματα. Ἀποτέλεσαν ὅμως οὐσιαστική ἀφετηρία γιὰ τὴν ἐθνικο-κοινωνική τους ἀφύπνιση. Σὲ αὐτὴ σύντομα πρῶτα βοήθησε τὸ Χάτι-Σεριφ (1839) καὶ λίγο ὕστερα τὸ Χάτι-Χουμαγιούν (1856), (Τανζιμάτ), δηλ. τὸ στῆσιμα μέτρων πού πήρε ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία ὑπὲρ τῶν ὑποδούλων, γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τίς Δυτικὲς Δυνάμεις, πού ἀξίωσαν παροχὴ ἰσότητος καὶ ἐλευθεριῶν στὶς σκλαβωμένες ἐθνότητες καὶ ἀνθρώπινη μεταχείριση².

1. Στην περίοδο αὐτή, 1880 καὶ ἐξῆς, οἱ κοινοτικές ἐριδες ἦταν σὲ ἐνταση καὶ ἐξέφραζαν τὴν ταξικὴ διαφοροποίηση τῶν σχηματισμένων αὐτῶν τάξεων πού λειτουργοῦσαν καὶ μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (βλ. σωστὴ ἀνάλυση μὲ κοινωνιολογικὸ ὑπόβαθρο στὸ βιβλίο τοῦ Κ. Μ ο σ κ ῳ φ, 93 κ.ε., καὶ Π. Κ ὀ κ κ α, 237, σημ. 3 πού τὸν ἀκολουθεῖ). Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ὑπάρχουν φαίνεται ὅτι ἡ «δημοκρατικὴ» παράταξη στὶς ἀρχαιρεσίες τῆς Ἑλλήν. Κοινότητος 1883 πῆρε στὰ χέρια τῆς τὴν διοίκηση. Ἡ διαμάχη μετὰ τοὺς συνεχιζόταν ὅπως συνάγεται κοὶ στὰ μεταγενέστερα χρόνια' εἰδικὰ γιὰ τὸν Μάιο 1888 ὁ «Φάρος τῆς Μακεδονίας» τοῦ Σ ο φ. Γ κ α ρ π ο λ ᾱ, ἀρ. φύλ. 1241, τῆς 18-5-1888, σελ. 2, γ-δ, γράφει ὅτι συνῆλθαν πολῖτες στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ ἀποφάσισαν νὰ ζητήσουν λογαριασμὸ διαχειρίσεως τῶν «ὑφισταμένων» κοινοτικῶν ἀρχῶν. Καὶ ὅτι ὕστερα «Μετέβησαν ἐν σώματι εἰς Ἱερὰν Μητρόπολιν καὶ ζήτησαν νὰ πείσουν τὸν Μητροπολίτην νὰ ἀναγκάσῃ τὰς κοινοτικὰς ἀρχάς». Ὁ μητροπολίτης ὅμως Γρηγόριος Καλλιδῆς (1884-1888) ἀρνήθηκε, ἰσχυρίζόμενος, σωστὰ ἄλλωστε, ὅτι μιὰ ὁμάδα 40-50 πολιτῶν δὲν δικαιοῦται νὰ ζητᾷ κάθε λίγο λογαριασμοὺς (ιστολογισμοὺς), ἀφοῦ οἱ κοινοτικὲς ἀρχὲς εἶχαν ἦδη ἐκδώσει «λογαριασμὸν τῆς διαχειρίσεώς των». Σὲ μεταγενέστερο φύλλο, ἀρ. 1267 τῆς 24-8-1888, σ. 3α, ἡ ἴδια ἐφημερίδα δημοσίευσε ἐπιστολὴ τοῦ γιαιτροῦ Γρηγορίου Γράβαρη καὶ σχόλια σ' αὐτή, ὅπου ἔγραψε γιὰ «τὴν κατατρυχούσαν τὴν ἡμετέραν Κοινότητα ἐρίδα, πρὸς κατάπausιν τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται κοινὴ καὶ ἀμερόληπτος συνεργασία». Καὶ συνέχισε: «...ἐπιτροπὴ ἐξελέγη μόνον παρὰ τῶν ἀντιπολιτευομένων, τῶν ὀλίγων συμπολιτευομένων, τῶν παρευρεθέντων ἐν ταῖς ἐν τῷ Νοσοκομείῳ καὶ Γυμνασίῳ γενομέναις συνεδρίαις, ἀποχωρησάντων ὡς μὴ ἀποδεχθέντων τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπολιτευομένων γενομένας προτάσεις». Ἔτσι χρειάζεται συστηματικὴ ἔρευνα στὶς πηγὲς καὶ ἀξιολόγησή τους γιὰ νὰ δοθεῖ σωστὴ εἰκόνα τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων τῆς σκλαβωμένης Θεσσαλονίκης (ἀλλὰ βλ. καὶ «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀρ. φύλ. 1486 τῆς 11-1, 1890, σ. 3α, ὅπου ἐνδιαφέροντα σχόλια) βλ. ἀκόμα καὶ Δ. Κ ᾱ κ κ α β ο υ, Ἀπομνημονεύματα (Ὁ Μακεδονικὸς Ἁγών), Θεσσαλονικὴ 1972, 58.

2. Ἀ π. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 321, Στ. Π α π α δ ο π ο ὕ λ ο υ, ὀ.π., 53.

Στηριζόμενο στις διατάξεις του «Χάτι Χουμαγιούν» το Οικουμενικό Πατριαρχείο συνέταξε τους «Γενικούς Κανονισμούς» (1858-60), που επικυρώθηκαν το 1860 με βεράτι του σουλτάνου και καθόριζαν σύστημα διοίκησης των κοινοτήτων και τη δικαιοδοσία των δημογερόντων, με βάση καταστατικά που ψηφίζονταν από μέλη της κοινότητας και επικυρώνονταν από τις μητροπόλεις¹. Χάρη στα μέτρα αυτά οι χριστιανοί και ειδικά οι σκλαβωμένοι Έλληνες του έλλαδικού χώρου και της Θεσσαλονίκης μπόρεσαν μέσα σε πλαίσια «νομιμότητας» να συσσωματωθούν και να κινήσουν πιδό έλεύθερα και συστηματικά τη δράση τους στις οργανώσεις της κοινότητας, των εκκλησιών και μονών, των νοσοκομείων, των σχολείων, των κοινωφελών ιδρυμάτων.

Οί Θεσσαλονικείς τότε μόνο (1860) συνειδητοποίησαν απόλυτα την ανάγκη να δραστηριοποιηθούν άμεσα συσπειρωμένοι στην Κοινότητα, τη Μητρόπολη και τις οργανώσεις τους, καθώς και οι κάτοικοι άλλων πόλεων (Σέρρες, Βέροια, Καστοριά). Άποτέλεσμα ήταν στην 15ετία 1860-1875 οι κοινότητες, οι εκκλησίες, τα σωματεία να δεχθούν μεγάλη συρροή μελών και να ένισχυθούν σοβαρότατα, ώστε να προωθούν την επίτευξη των σκοπών τους. Ή ίδρυση από τους Βουλγάρους (1870) της Έξαρχίας, αντίθετα από ό,τι προβλεπόταν, σήμανε συναγερμό στους Έλληνες, που έβλεπαν τους πρώτους ύπαρκτους κινδύνους². Έτσι, αυτοί σε αντίδραση, οργανώθηκαν και συσπειρώθηκαν άκόμα περισσότερο στην κοινότητα, τις εκκλησίες, τα σωματεία και ήταν σε θέση να άμυνθούν έντονα σε κάθε έπιβουλή.

Ό Στέφανος Κ. Τάττης, στην εύγενική αυτή πρόσκληση των όμογενών του, άναπακρίθηκε πρόθυμα. Με την κοινωνική και έπαγγελματική του προβολή, με τη λεβεντιά του ήταν έπόμένο να ύποδειχθεί στην κρίσιμη αυτή περίοδο για τον Έλληνισμό ως ό ικανότερος εκπρόσωπος της ελληνικής όμογένειας. Στις δεκαετίες που έπακολουθούν έχει άμεση συμμετοχή

1. Σωστές διαπιστώσεις του Σ τ. Πα π α δ ο π ο ύ λ ο υ, δ.π., 54, για άρχή της πνευματικής άναγέννησης του Έλληνισμού.

2. Ή πρώτη συγκρότηση ένοπλου βουλγαρικού σώματος πρέπει να έγινε από τό 1868 (Ν. Γ κ ρ ο λ ά, Πώς ή Μακεδονία παρέμεινε ελληνική, Θεσσαλονίκη 1933), ή οργανωμένη όμως παρουσία τους, άργότερα, τό 1878-79 (Κ ω ν. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Ό βόρειος έλληνισμός, δ.π., 79) και ή τρομοκρατία συστηματικά από τό 1895 (Ά π. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Ό Μακεδονικός άγώνας, 1985, 24), ενώ ή άνακήρυξη του σχίσματος και ή ίδρυση της Έξαρχίας τό 1870 και του βουλγαρικού κράτους τό 1878. Σ' αυτά, άν προστεθεί ή κατάληψη της Άνατολικής Ρωμυλίας (1885) από τους Βουλγάρους, τότε βλέπει κανείς τον προγραμματισμό στά βουλγαρικά σχέδια για την άπόσπαση έδαφών από την καταρρέουσα όθωμανική αυτοκρατορία, που άνήκαν στον ελληνικό χώρο (πρβλ. σωστές σκέψεις στη μελέτη του καθηγ. Ά π. Β α κ α λ ο π ο ύ λ ο υ, Συνοπτική ίστορία της Θεσσαλονίκης, Άθήνα 1985, 48).

στήν 'Ελληνική Κοινότητα και έθελοντική προσφορά σέ κάθε έθνικό άγώνα και κοινωνική εκδήλωση. Με τούς άλλους ισάξιους Θεσσαλονικείς πρωτοστατεί στήν ίδρυση τής «Φιλοπτώχου 'Αδελφότητος 'Ανδρών» (1871) και γιά νά ευοδοθεί τó έργο της στά πρώτα αυτά δύσκολα χρόνια και νά άνεβάσει τó κύρος της άναδέχεται τήν εκλογή του στό Διοικητικό Συμβούλιο ώς προέδρου. Με αυτήν τήν ιδιότητα έθεσε τίς γερές βάσεις γιά τήν πρόοδο και άνάπτυξη τής 'Αδελφότητας, ώστε νά μπορεί νά εκπληρώσει τούς σκοπούς της, πού ήταν ολοκληρωτικά κατά τήν περίοδο εκείνη έθνικοί. Συμμετέχει και παρακολουθεί τó έργο της έντονα μέ συνεχείς αναλήψεις καθηκόντων στό Διοικητικό Συμβούλιο. Μπορεί νά πεί κανείς ότι τó εϊλικρινές ενδιαφέρον του γι' αυτήν, όπου, σωστά, συσπειρώνει τούς όμοεθνείς του γιά επικείμενους άγώνες, εκδηλώνεται και μέ τίς ύποδείξεις του στόν όρισμό τών λοιπών μελών σ' αυτό, όσους θεωρεί ίκανούς και κατάλληλους, άκόμα άργότερα και τού γιου του Κωνσταντίνου Στ. Τάττη (1860-1926), πού τόσο συνέβαλε στήν άνάδειξη της (πρόεδρος κ.λ.). Καταλαβαίνει ότι τó έργο τής 'Αδελφότητας πρέπει νά συνεχισθεί δραστήρια.

Στήν κινητοποίηση τών γυναικών, πού γιά τήν κοινωνία εκείνης τής εποχής ήταν πολύ προοδευτικό στοιχείο, φαίνεται ότι συνέβαλε πάλι ό Στέφανος Κ. Τάττης, μέ τήν «έπιστράτευση» τής γυναίκας του, τής δραστήριας Καλλιόπης, τó γένος Ναούμ Βέδα, πού μέ άλλες ευπόληπτες κυρίες ίδρυσαν τή «Φιλόπτοχο 'Αδελφότητα Κυριών», μέ τόση προσφορά στήν πόλη άπό τότε (1873) μέχρι σήμερα¹.

'Η συμμετοχή του σέ άλλα σωματεία και κοινωφελή ιδρύματα είναι μεγάλη. Σ' αυτά έπιτελούσε έθνικό και κοινωνικό έργο, μέ ούσιαστική συμπαράσταση στους συμπατριώτες του, ιδίως τούς φτωχούς και ταλαιπωρημένους. Έτσι, βοηθάει στίς διοικητικές έπιτροπές τής εκκλησίας τού 'Αγίου 'Αθανασίου, συμμετέχοντας ώς μέλος στίς διοικήσεις τους (1873, 1876, 1886 κ.λ.). Στους καταλόγους τής ένορίας τού 'Αγίου 'Αθανασίου ήταν γραμμένη ή εκλεκτότερη μερίδα τής έλληνικής έθνότητας, καταβάλλοντας εισφορές άνάλογα μέ τά εισοδήματά της². 'Ο Στέφανος Τάττης μάλιστα προσφερόταν νά καταβάλει τή μεγαλύτερη οικονομική εισφορά (όπως μόνο άλλοι 5) άπό όλες τίς πολυύριμες έλληνικές οίκογένειες (φόρος «μπεντέλ»). Ήταν γραμμένος στίς καταστάσεις γιά ποσό 200 γροσίων, ένώ οί άλλοι συνήθως

1. Βλ. Στεφ. Παπαδοπούλου, 'Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα τού 'Ελληνισμού τής Μακεδονίας κατά τόν τελευταίο αιώνα τής τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970, 124, Φιλοπτώχου 'Αδελφότητας Κυριών, Λεύκωμα, 2, κ.έ., όπου ή Καλλιόπη Στεφ. Τάττη είναι πρόεδρος της.

2. Βλ. Κ. Βακαλοπούλου, Χριστιανικές συνοικίες, «Μακεδονικά» 18 (1978) 103.

για 50 ή 100, κατά μέσο όρο, το χρόνο¹. Η έγγραφη του αυτή με τέτοιο ποσό αποδείκνυε καθαρά τη σημασία της ενέργειας σαν έθνικης έπιταγής και όχι μόνο θρησκευτικού χρέους.

Η ανάμιξη του στη διοίκηση της Έλληνικής Κοινότητας με τα ζωτικά προβλήματά της είναι αναγκαία. Δεν διασώθηκαν παρά λίγες σχετικές πηγές, από όπου μπορεί κανείς ν' άντλήσει στοιχεία. Κάποτε πρέπει να αποτολμηθεί ή συνθετική μελέτη της ιστορίας της Έλληνικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης, που θα διαφωτίσει όλη αυτή την περίοδο του νεότερου Έλληνισμού. Ένα τέτοιο όμως έργο είναι ιδιαίτερα δύσκολο, γιατί τα στοιχεία που υπάρχουν σήμερα είναι λίγα. Πάντως με βάση αυτά, έστω όσα βρίσκονται κατά καιρούς, μπορούμε να σκιαγραφήσουμε το ρόλο που διαδραμάτισε ό Στέφανος Τάττης². Συμμετείχε στη Δημογεροντία ως μέλος της, δηλαδή στη διοίκηση της Έλληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης³, στα πιά κρίσιμα χρόνια. Είναι ή δεκαετία 1875 με 1885. Η δράση του είναι συνοψισμένη με αυτήν.

Από τη διάσκεψη της Κωνσταντινουπόλεως (1876), σχετικά με την κατάπαυση των έχθροπραξιών Τουρκίας-Σερβίας και τις μεταρρυθμίσεις του Μιδάτ πασά (Δεκ. 1876), τα κρίσιμα διεθνή γεγονότα άλληλοδιαέχονταν τις μάχες του ρωσικού στρατού με τον τουρκικό (μάχη Πλεύνας, Νοέμ.-Δεκ. 1877-Άδριανούπολης 'Ιαν. 1878), με κατάληξη τη Συνθήκη του Άγ. Στεφάνου (3/3/1878) και στη συνέχεια τη συνθήκη του Βερολίνου ('Ιουλ. 1878)—, ενώ παράλληλα μαινόταν ή επανάσταση και ό ξεσηκωμός στις περιοχές της Μακεδονίας (Φεβρ.-Μάρτ. 1878). Ήταν οι καθοριστικές ώρες του ευρύτερου Έλληνισμού, ελεύθερου και υπόδουλου, γιατί τότε κατά τη ροή των περιστάσεων και τα συμφέροντα των «συμμαχικών» Δυνάμεων διευκρινίζονταν οι θέσεις, τα όρια και ή τύχη τόσων σκλαβωμένων περιοχών που διοικούνταν ακόμα από την όθωμανική αυτοκρατορία.

Ό αντίκτυπος αυτών των εξελίξεων στο διεθνή, καθώς και στον ελληνικό χώρο ήταν τεράστιος, όπως έπίσης και στη Μακεδονία και ειδικά στη Θεσσαλονίκη, γιατί καθοριζόταν ή τύχη τους, όρισμένες φορές μάλιστα έρήμην των εκπροσώπων του, από «χριστιανικές» Δυνάμεις, που επέλυαν τις δικές τους διαφορές κατά τα δικά τους συμφέροντα. Οί είδήσεις για λαϊ-

1. Το ίδιο ο υ, σ. 117.

2. Ανάλογες παρατηρήσεις διατυπώνει γενικότερα για την Ιστορία της Μακεδονίας και ό (νεότερος) Κ ω ν. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο ς, 'Ιστορική εξέλιξη του γεωγραφικού χώρου της βορειοδυτικής μείζονος Μακεδονίας κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου (1853-1856), «Μακεδονικά» 22 (1982) 16.

3. Βλ. αντίγραφο πρακτικών της Δημογεροντίας του Δεκ. 1876, όπου συνυπογράφει με τούς άλλους δημογέροντες.

κὸ ξεσηκωμὸ στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα καὶ γιὰ γενικότερες ἐπαναστάσεις, ποὺ συνοδεύονταν ὅπως πάντα ἀπὸ ἀνεξέλεγκτες φήμες γιὰ νίκες Ἑλλήνων, προκαλοῦσαν καὶ πάλι (ὅπως τὸ 1854) ρίγη ἐνθουσιασμοῦ στοὺς σκλαβωμένους.

Ἔτσι, εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι οἱ Ἕλληνες, ἐμπρὸς σ' αὐτοὺς τοὺς διαγραφόμενους κινδύνους, παραμέρισαν τὶς ἐσωτερικὲς διχόνοιες καὶ συσπειρώθηκαν γύρω ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα καὶ τὴ Δημογεροντία. Μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς ὁρατοὺς κινδύνους γιὰ ἀπώλεια τῆς Μακεδονίας καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν, ἡ συνένωσή τους καὶ ἡ σύνεση στὶς ἐνέργειες ἦταν τὸ πᾶν. Ἡ Δημογεροντία αὐτὴ, συμπλέοντας μὲ τὴν ἑλληνικὴ (ἐθνικὴ) γραμμὴ τοῦ Κέντρου (Ἀθηνῶν), προσπάθησε νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὶς «μεταρρυθμίσεις» τοῦ Μιδάτ πασᾶ (1876) καὶ τὶς συνταγματικὲς ἐλευθερίες, ποὺ ἀποδόθηκαν ἀτελεῖς, ἔστω καὶ παροδικά. Ἐπρεπε, ἐκμεταλλευόμενὴ τὴ φορά τῶν πραγμάτων, νὰ ὑποδείξει ἐκπρόσωπό της στὴν ὀθωμανικὴ βουλή, στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐφαρμόζοντας ἔτσι στὴν πράξη τὶς συστάσεις τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων γιὰ φιλελευθεροποίηση. Ἀδίστακτα ἡ σκέψη ὅλων στράφηκε στὸν Ἕλληνα ἐκεῖνο, ποὺ διακρινόταν γιὰ τὴν τόλμη του, τὸ ἥθος του, τὴν εὐθυκρισίαν του, αὐτὸν ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων. Καὶ αὐτὸς ἦταν ὁ Στέφανος Κων. Τάττης, ποὺ ὀρίσθηκε βουλευτὴς ἐκπροσωπώντας ἔτσι στὴ βουλὴ ἐκείνῃ τὴν ἑλληνικὴ ὁμογένεια τοῦ πασαλίκιου τῆς Θεσσαλονίκης¹.

Ἡ ἐκλογὴ αὐτὴ δὲν ἦταν τυχαία, ἀλλ' ἀποτελοῦσε ἀναγνώριση τῆς κοι-

1. Τὴ σχετικὴ εἰδήση δημοσίευσε ἡ πρώτη ἑλληνικὴ ἐφημερίδα, ποὺ ἄρχισε νὰ κυκλοφορεῖ στὴν τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ 1875, δηλαδὴ ὁ «Ερμῆς» τοῦ Σ ο φ. Γ κ α ρ π ο λ ᾶ (βλ. προηγ. σελ. 272, σημ. 5 τοὺς ἐκεῖ ἀναφερόμενους συγγραφείς). Στὸ φύλλο του μὲ ἀρ. 236 τῆς 25 Ὀκτωβρίου 1877 ὁ «Ερμῆς» στὴ στήλῃ «Διάφορα», σελ. 1β, ἀναγράφει ξερά, γιὰ νὰ μὴ δίνει προφανῶς στόχο στὴν τουρκικὴ διοίκησι, τὰ ἑξῆς: «Ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἐν τῷ Γεν. Διοικητηρίῳ γινομένων διαλογῶν τῶν ὑποψηφίων βουλευτῶν ἐξάγεται ὅτι τὰς περισσοτέρας ψήφους ἐκέρδισαν καὶ ἐξελέγησαν συγχρόνως βουλευταὶ τῆς Νομαρχίας μας ὁ ἐξοχ. Μεχμέτ Σεφὴκ Πασσᾶς, ὁ Σ. Ἰβραήμ Βέης, ὁ κ. Μιχαλάκης Ἐφένδης, ὁ ἐνδ. Μουσταφᾶ βέης, ... ὁ κ. Στέφανος Τάττης...».

Τὴν εἰδήση αὐτὴ γιὰ τὴν ἐκλογὴ συμπληρώνει στὴ συνέχεια ἡ ἐφημερίδα μὲ τὴν πληροφορία ὅτι: «Χθὲς (σημ.: δηλ. 24 Ὀκτ. 1877) διὰ τοῦ “Φραισινέ” ἀτμοπλοίου ἀνεχώρησαν διὰ Κωνσταντινούπολιν οἱ βουλευταὶ τῆς Νομαρχίας μας Ἐνδ. Μεχμέτ Σεφὴκ πασᾶς, ...» κ.λ. καὶ ὅτι: «Τὴν παρελθούσαν Πέμπτην (σημ., δηλ. 20 Ὀκτ. 1877) ἀνεχώρησαν οἰκογενειακῶς ὁ κ. Σ. Τάττης δι' Ἀθήνας, ὅθεν θέλει κατόπιν μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα καθέξῃ τὴν θέσιν τοῦ βουλευτοῦ τῆς Νομαρχίας μας».

Ἔτσι, ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄλλοθενεῖς ταξίδευσαν σὴν Κωνσταντινούπολιν κατ' εὐθεῖαν μὲ ἀτμόπλοιο καὶ μόνον ὁ Στέφ. Τάττης προτίμησε (οἰκογεν.) τὴ διέλευσή του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα.

νωνικής προβολής του Στέφανου Τάττη και του μεγάλου κύρους που διέθετε τόσο στη Δημογεροντία και τα μέλη της Κοινότητας, όσο και στην τουρκική διοίκηση. Γιατί αυτή τελικά θ' αποδεχόταν ή όχι τον όρισμό του και θα τον ενέκρινε ή όχι¹. Έτσι, ο Στέφανος, μετά τις διαδικασίες της εκλογής του και της επικύρωσής του, έπρεπε να ταξιδεύσει στην Κωνσταντινούπολη για τη συμμετοχή του στις εργασίες της βουλής. Όπως προκύπτει από τη σύντομη αναγραφή στο «σημειωματάριο» του, ξεκίνησε οικογενειακά στις 21/10/1877 και διήλθε πάλι από την Αθήνα με κατάληξη την Κωνσταντινούπολη. Άλλες λεπτομέρειες δεν σημειώθηκαν. Αναμφίβολα όμως θα χρησιμοποίησε ως πρόσχημα στις τουρκικές αρχές την ανάγκη διέλευσης από την Αθήνα για να επικοινωνήσει με το γιό του Κωνσταντίνο, φοιτητή τότε, πρωτοετή μάλλον, στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ έτσι καλύπτονταν οι έπαφές και διασυνδέσεις που όπωςδήποτε θα είχε με το Έθνικό Κέντρο για τα προβλήματα του μακεδονικού ελληνισμού². Και οι καιροί ήταν κρίσιμοι. Δεν ήταν μόνο η σφαγή των προξένων Αγγλίας, Γερμανίας (Μάιος 1876) από τον τουρκικό όχλο μέσα στη Θεσσαλονίκη³, αλλά η γενικότερη αναταραχή που επικρατούσε (αρχές 1877), με κατάληξη τα επαναστατικά γεγονότα της Μακεδονίας (Όλυμπος-Πιρία, Μάρτ. 1878)⁴. Άλλα και οι απόψεις από τις συνέπειες των διεθνών συνεδρίων Αγίου Στεφάνου (Μάρτ. 1878) και Βερολίνου (Ιούλ. 1878) ήταν έντονοι⁵.

Ο Στέφ. Τάττης βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη μέσα στην εξέλιξη των γεγονότων και ήταν υποχρεωμένος να παραμείνει οικογενειακά. Παρέμεινε μέχρι τον Ιούλιο (20) 1878 και επέστρεψε (συμπωματικά;) λίγο μετά τη λήξη των εργασιών του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878). Για τον άκριβη ρόλο του και τις δραστηριότητες που ανέπτυξε ο Στέφανος κατά τη διάρκεια

1. Βλ. για τη διαδικασία της εκλογής τη σημ. 1 της σελ. 278.

2. Στο «βιβλιário» του όμως ο Στέφανος Τάττης σημειώνει και ένα άλλο ακόμα, σύντομο όμως, ταξίδι του στον Βόλο, Σύρο, Τήνο και Αθήνα, που κράτησε από τις 15 ως τις 29 Απριλίου 1876. Σ' αυτό συνοδεύονταν πάλι από τη γυναίκα του και τα δύο παιδιά του Αλέξανδρο και Ελένη (κατόπιν σύζυγο του γιατρού Γεωργίου Αγγελίδη). Ο μεγάλος γιός του Κωνσταντίνος παρέμενε στη Θεσσαλονίκη λόγω της φοίτησής του στο Γυμνάσιο ή βρισκόταν ήδη στην Αθήνα, αν ήταν φοιτητής. Πάντως το «προσκήνιο» στην Τήνο ή η επίσκεψη στο γιό του (Αθήνα) θα ήταν τα προσχήματα ταξιδιού του Στέφανου Τάττη, για να συγκαλύψει τις έπαφές του με τους εκπροσώπους του Έθνικού Κέντρου.

3. Βλ. σχετικά Α. π. Βακαλόπουλου, Τα δραματικά γεγονότα της Θεσσαλονίκης κατά τον Μάιο 1876, «Μακεδονικά» 2 (1949) 193.

4. Σ. τ. ε. φ. Παπαδοπούλου, Οι Επανάστασεις του 1854 και 1878 στην Μακεδονία, 59, 66, 73 κ.έ.

5. Α. π. Βακαλόπουλου, Ιστορία της Μακεδονίας, Σ. τ. ε. φ. Παπαδοπούλου, ό. π.

λειουργίας της Βουλής δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα, γιατί μιὰ τέτοια ἔρευνα προ-
υποθέτει ἀναδίφηση στὰ ἀρχεῖα τῆς τότε τουρκικῆς Βουλῆς καὶ ἄλλων τουρ-
κικῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, ποὺ γιὰ τώρα τουλάχιστο εἶναι ἀνέφικτη. Πάν-
τως γύρισε πίσω στὴν πατρίδα μὲ αὐξημένο γόητρο καὶ δύναμη, γεμάτος ὑ-
περηφάνεια καὶ αὐτοπεποίθηση.

Σχετικὰ σύντομα τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξει τὰ πατριωτικὰ του
αἰσθήματα καὶ τὸ θάρρος τῆς γνώμης του. Σύμφωνα μὲ τὴ διάταξη τοῦ ἄρ-
θρου 23 τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου (1878) προβλέπονταν ὀρισμένες διοι-
κητικὲς μεταρρυθμίσεις στὶς εὐρωπαϊκὲς ἐπαρχίες τῆς ὀθωμανικῆς αὐτο-
κρατορίας. Ἐτσι, ὅταν ὁ τότε βαλῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Γκαλιπ πασάς,
σὲ ἐπιταγὴ τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, συγκρότησε εὐρεία ἐπιτροπὴ 20μελῆ, ποὺ
ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 10 Τούρκους, 7 Ἕλληνες καὶ 3 Ἑβραίους¹, ὁ Στέφανος
Τάττης συμμετεῖχε σὲ αὐτὴ μὲ ἄλλους 6 Ἕλληνες, ὡς εκπρόσωπος τῶν Ἑλ-
λῆνων ὁμοεθνῶν του. Μαζί μὲ αὐτοὺς καὶ τὴν πολῦτιμη συμπαραστάση τοῦ
μητροπολίτη Καλλίνικου² (1878-1884) κατόρθωσε νὰ ἐπιτύχει ἰσοψηφία
(10:10) τῆς πρότασης ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη γιὰ ἀναγνώριση τῆς
ἰσοτιμίας τῆς ἑλληνικῆς πρὸς τὴν τουρκικὴ γλῶσσα³ (Δεκ. 1879).

Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασία ὁ κίνδυνος νὰ καθιερωθεῖ ἡ βουλγαρικὴ
γλῶσσα ὡς ἐπίσημη μαζί μὲ τὴν τουρκικὴ ἦταν ἄμεσος. Ἐπρεπε νὰ γίνεῖ
μεγάλος ἀγώνας καὶ οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι-μέλη τῆς μικτῆς Ἐπιτροπῆς
νὰ δεῖξουν μεγάλο σθένος καὶ ἐπιμονή, παρὰ τίς ἔντονες βουλγαρικὲς ἀντε-
νέργειες, ποὺ ὑποβοηθοῦνταν ἀπὸ τὸ γενικότερο διεθνὲς κλίμα (ἀποτυχία
στὰ τραγικὰ γεγονότα γιὰ ἀπελευθέρωση Μακεδονίας-Συνέδριο Ἀγ. Στε-
φάνου-Συνέδριο Βερολίνου, Μάρτης-Ἰούλης 1878). Γι' αὐτὸ ἡ ἐπιτυχία τῶν
Ἑλλήνων ἀντιπροσώπων στὴν Ἐπιτροπὴ καὶ μαζί τους ἡ συμβολὴ τοῦ Στέφ.
Τάττη ἦταν πολὺ μεγάλη⁴. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἀποκλείσθηκε, τελειῶς, γιὰ

1. Κ. Βακαλοπούλου, Ὁ Βόρειος Ἑλληνισμός κατὰ τὴν πρώτη φάση τοῦ
Μακεδονικοῦ Ἀγώνα, Θεσσαλονίκη 1983, 35-36.

2. Πρόκειται γιὰ τὸ δραστήριο μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Καλλίνικο (Φω-
τιάδης), 1878-1884, ποὺ διαδέχθηκε τὸν Ἰωακείμ Γ', μετέπειτα Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη
(1879).

3. Οἱ Βούλγαροι, ὕστερα ἀπὸ τὴ ματαίωση τῶν σχεδίων τους γιὰ ἐπεκτατισμὸ
καὶ κυριαρχία σὲ περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, ποὺ κατοικοῦνταν ἀπὸ ἄμειβε ἑλληνικοὺς
πληθυσμοὺς (συνέδριο Βερολίνου), προσπαθοῦσαν νὰ δράσουν μὲ κάθε τρόπο (παρα-
πλάνηση, ἀπειλές, βία) σὲ βάρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στὴ διαδικασία αὐτὴ γιὰ τὴν ἀναγνώριση ἐπίσημης γλώσσας, παράλληλα πρὸς
τὴν τουρκικὴ καὶ τῆς βουλγαρικῆς, κινήθηκαν δραστήρια, ἀλλ' εὐτυχῶς συνάντησαν
σωστὴ ἑλληνικὴ ἀντίδραση.

4. Βλ. Κ. Βακαλοπούλου, Ὁ Β. Ἑλληνισμός, σ. 35, καὶ τὴ σχετικὴ παρα-
=ομπή του στὰ αὐστριακὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (HHS), XXXVIII,
τ. 230, Saloniki, 30 Δεκεμβρίου 1879, ἀρ. 65, καὶ τ. 264, 16 Ἰουλίου 1887, ἀρ. 75. Βέβαια

κάθε περίπτωση ή αναγνώριση της βουλγαρικής γλώσσας, ενώ από την άλλη ή προβολή της ελληνικής, έστω μόνο στη δικαστική πρακτική, ήταν επίτευγμα, πού ένθουσίασε τούς Έλληνες και τόνωσε τó ήθικό τους σ' εκείνες τις σκληρές μέρες

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, ύστερα από τόσους άγώνες και στρεψόδικες διαδικασίες τών Τούρκων, σέ εκτέλεση όρου τού Συνεδρίου τού Βερολίνου, ήταν για τις περιστάσεις εκείνες ένα μεγάλο χαρμόσυνο έθνικό γεγονός (Μάιος 1881), έστω και άν άφηνε τότε έξω από τά όρια τού Έλληνικού Βασιλείου τη Μακεδονία¹. Στόν ένδιάμεσο όμως χρόνο, μέχρις ότου αναγνωρισθούν τά ελληνικά δίκαια και συντελεσθούν οι όλες διαδικασίες, προκλήθηκε συντονισμένη προσπάθεια από όλα τά στρώματα τού ελληνικού έθνους για προβολή τών θεμάτων του. Ακόμα και αυτός ό τότε πατριάρχης Ίωακείμ Γ', ξεθαρρεύοντας, έκανε διακοίνωση (15-1-1880) πρós τόν Μεγάλο Βεζύρη («τακρίριο»), ύποδεικνύοντας μέτρα για την ευημερία τών λαών πού ζούσιν στην όθωμανική αυτοκρατορία.

Η ένέργεια αυτή τού Πατριάρχη, όταν έγινε γνωστή στη Θεσσαλονίκη, προκάλεσε ρίγη ένθουσιασμού. Έγινε μεγάλη σύσκεψη στη Δημογεροντία, για νά έκφρασθούν έξ όνόματος της Έλληνικής Κοινότητας ή ευγνωμοσύνη πρós τόν Πατριάρχη και τού άπεστάλη εύχαριστήριο έγγραφο², πού υπέγραψε μεγάλος αριθμός τών προκρίτων και άλλων μελών της Κοινότητας και φυσικά οι εκπρόσωποί της³. Ήταν από τις όμοψυχες ένέργειες τών ύπόδουλων Έλλήνων, πού τούς συνέσφιγγε τó δεσμό τους περισσότερο⁴.

Ο Στέφ. Τάττης στην 20ετία 1870-1890 (στην απρώμη φάση τού μακεδονικού)

Η γενικότερη δράση τού Στέφανου Τάττη για την προώθηση και έπίλυση τών έθνικων και κοινωνικων προβλημάτων κατά την περίοδο αυτή

ό συμβιβασμός πού έγινε τελικά από τόν πασά-πρόεδρο της Έπιτροπής νά παραμείνει ή ίσοτιμία της ελληνικής γλώσσας μόνο στη δικαστική πρακτική δέν μειώνει καθόλου την έπιτυχία, γιατί εξοβελίσθηκε όρίστικά ό κίνδυνος ν' αναγνωριζόταν και ή βουλγαρική γλώσσα ισότιμη μέ την τουρκική.

1. Σ τ ε φ. Πα πα δ ο π ο ύ λ ο υ, Οι έπαναστάσεις 1854 και 1878, σ. 128-9.

2. Ν. Γ κ α ρ π ο λ ά, 185 κ.έ.

3. Ανάμεσα στις πολλές ύπογραφές σημαινόντων ήταν οι Δημ. Σερέφας, Γ. Τορνιβούκας, Δημ. Τσιάρας κ.λ. (Ν. Γ κ α ρ π ο λ ά, 187-190).

4. Στο «τακρίρ» τού πατριάρχη Ίωακείμ Γ' σημειωνόταν ότι έπρεπε νά προβληθεί ότι «...τό ζήτημα της ύπό της πλειοψηφίας εκάστης έπαρχίας όμιλουμένης γλώσσας, ως έπισήμου παρά τη έπισήμω όθωμανική, οδόόως πρέπει νά παροραθής» (Ν. Γ κ α ρ π ο λ ά, 186).

είναι τεράστια. Από την ανάλυση των στοιχείων που δίνουν οι φτωχές πηγές προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο Στέφ. Τάττης ήταν από τους λίγους που συνειδητοποιήσαν την αδήριτη ανάγκη για άμεση συσπείρωση των Έλλήνων μέσα στην τουρκοκρατούμενη κοινωνία και την αξιοποίηση κάθε στοιχείου, που συντηρούσε και αναδείκνυε την ελληνική ιδέα¹. Αμείλικτος έχθρος, όπως σκεφτόταν, δεν ήταν μόνο η τουρκική διοίκηση, που ύλοποιούσε την αυτοκρατορική πολιτική, αλλά και η όλη βουλγαρική τακτική, που είχε αρχίσει σταδιακά να εκφράζεται με παραπλανητικές ενέργειες στην οργάνωση και δράση σωμάτων ενόπλων και στην εκμετάλλευση του θρησκευτικού αισθήματος άπλοϊκών σλαβογενών. Τα μέσα για επιτυχία τους ήταν ή προπαγάνδα, οι απειλές και η βία στους χώρους που κυριαρχούσε το ελληνικό στοιχείο (πόλεις, χωριά, εκκλησία, σχολεία κ.λ.) για ν' ανατρέψουν την εις βάρος τους ισορροπία και να προσελκύσουν προς τις «θέσεις» τους κινητοποίηση του κλήρου, όπως τελικά ή ιδρυση της Έξαρχιας (1870) και του πρώτου Βουλγαρικού Κοιτάτου (1868).

Ο Στέφ. Τάττης κατανόησε καλά, ότι οι Έλληνες όμοιοι έπρεπε άμυνόμενοι στη βουλγαρική επιθετικότητα, να αρχίσουν να εκμεταλλεύονται για έθνικούς-κοινοτικούς σκοπούς κάθε παρουσιαζόμενη ευκαιρία. Και ότι ύστερα, πανέτοιμοι, να προχωρήσουν στην πρόταση, προβολή και επιβολή των έθνικών λύσεων, που επιβάλλονταν από τα πράγματα. Γιατί, αλλιώς, ο έθνικός άγώνας προοιωνιζόταν πολυμέτωπος και άδυσώπητος².

Έτσι, κατά τους στοχασμούς του Στ. Τάττη, για να μπορέσουν οι Έλληνες να αντιμετώπισουν και να ξεπεράσουν τον επιβαλλόμενο διμέτωπο άγώνα κατά των Τούρκων και Βουλγάρων, έπρεπε: α) να ενισχύσουν την ελληνική (ορθόδοξη) Κοινότητα Θεσσαλονίκης, με προσέλευση, συσσωμάτωση στις γραμμές της, β) να συνεχίσουν και να τονώσουν τους δεσμούς με την ελληνική ορθόδοξη Έκκλησία (Μητρόπολη Θεσσαλονίκης), και γ) να ιδρύσουν νέα σωματεία και συλλόγους στην πόλη, στα όποια να ύπηρετούν την έθνική ιδέα, καλυπτόμενα μέσα από σκοπούς μορφωτικούς, καλλιτεχνικούς, επιστημονικούς, θρησκευτικούς. Ανάμεσα σ' αυτά τα σωματεία που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν στην υπόδουλη Θεσσαλονίκη, έπωφελούμενα από τις παρεχόμενες σχετικές έλευθερίες, ήταν: η Φιλόπτωχος Άδελφότητα (άνδρων) (1871), ή (άνανωμένη) «Έλληνική Όρθόδοξος Κοινό-

1. Χαρακτηριστική είναι ή όλη ανάπτυξη στο ώραίο έργο του δικηγόρου Γιώργου Παυλου, Requiem για τρεις γενιές, Θεσσαλονίκη (1970), όπου, σε μυθιστορηματική βάση άποδίδει λογοτεχνικά όλη την τραγικότητα της έποχής εκείνης και τονίζει την έντονη παρουσία και την ισχυρή προσωπικότητα του Στέφανου Κ. Τάττη και τη συμβολή του στην προώθηση των προβλημάτων του Έλληνισμού (με ψευδώνυμο «Στέφανος Δατούδης»).

της Θεσσαλονίκης», «ὁ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος» (1872), ἡ «Φιλὸπώχος Ἀδελφότης Κυριῶν» (1873), διάφορες ἐφορίες νοσοκομείων, σχολείων, ἱδρυμάτων κ.λ.¹

Οἱ δραστηριότητες αὐτὲς τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων χριστιανῶν, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἱδρυση καὶ λειτουργία ἐκπαιδευτηρίων καὶ κοινωφελῶν ἱδρυμάτων μέσα στὰ πλαίσια τῶν χορηγούμενων «ἐλευθεριῶν» ὑπὸ τὴν τουρκικὴ διοίκηση, ἐπεκτάθηκαν αὐτόματα καὶ σὲ ἐπαρχιακὲς πόλεις. Ἐκδόθηκαν νομότυπα σχεδὸν ὁμοειδεῖς «κανονισμοί», ποὺ ρύθμισαν τὶς λειτουργίες τους, καὶ «ἀπολογισμοί» γιὰ τὴ δράση τους, ἀκόμα «ἐκθέσεις» ἢ καὶ «λόγοι», ποὺ ἐκφωνοῦνταν στὶς γενικὲς συνελεύσεις τῶν μελῶν τους².

Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἐθνικὴ ἔξαρση, τὴν ἀνασύνταξη καὶ λειτουργικὴ ἀνανέωση τῆς ἑλληνικῆς χριστιανικῆς Κοινότητος στὴ Θεσσαλονίκη στὶς μέρες αὐτές, ὁ Στέφανος Τάττης κινητοποιήθηκε ἀποφασιστικά. Ἀπὸ τὴ φύση τῶν ἐπαγγελματικῶν του ἐνασχολήσεων (ἐμπόριο καπνοῦ), ἀνήκοντας στὴν ἀριστοκρατικὴ-ἡγήτιδα τάξη, μαζί μὲ τοὺς ἄλλους (μεγαλ)εμπόρους-κτηματίες³, δραστηριοποίησε τὴ δυσλειτουργικότητα τῆς Κοινότητος καὶ

1. Ὅπως τὸ σωματεῖο «Ὁ Ἐυαγγελισμὸς» (1888), τὸ «Χαρίσειον Γηροκομείον» (1900), τὸ «Θεαγένειον Νοσοκομεῖον» (1899), ἡ «Θρησκευτικὴ Ἀδελφότης τοῦ ἱεροῦ κλήρου Γρηγόριος Παλαμᾶς (1885)», «Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἑλληνικὴ Λέσχη» (1879), «Σωματεῖον τῶν Σιδηδρομικῶν: Ἡ Φίλεργος Ἀδελφότης» (1879), «Μελετιεὺς» κ.λ. (1897) κ.λ. (βλ. λεπτομέρειες στὸ βιβλίο τοῦ Στεφ. Παπαδοπούλου, Ἐκπαιδευτικὰ καὶ κοινωνικὰ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1970, passim καὶ ἰδίως 39 καὶ 124 σ. Ἐπίσης Ντίνο Χριστιανόπουλου, Ἐκθέσεις βιβλίου περὶ Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1962, 29 κ.έ., τοῦ ἰδίου, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις στὴ Θεσσαλονίκη ἐπὶ τουρκοκρατίας (1850-1912), ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Διαγώνιος», Θεσσαλονίκη 1980, 9, 18 κ.έ., Στέλας Χριστοδούλου, Ἐκθεση βιβλίου «Ἡ Θεσσαλονίκη στὸ βιβλίο» (Βιβλιοθήκη Ἀριστ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1985), 37, 42-43, 61, 77 κ.έ.).

2. Ἔτσι, κυκλοφόρησαν «Κανονισμοί», ποὺ ἐξέδωκαν κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ ὁ «Μακεδονικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Σερρών» (1870), ὅμοια τῶν «Βοδενῶν», (1873), «Ὁ ἐν Κοζάνῃ Φιλολογικὸς καὶ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος “Ὁ Φοῖνιξ τῆς Κοζάνης”» (1874), «Γενικοὶ κανονισμοὶ τῆς πόλεως» τῆς Κορυθαῖς (1877), «Ἡ ἐν Καβάλα Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης», Σέρραι (1878), «Ἡ ἐν Σέρραις Φιλόμουσος Ἀδελφότης “Ὀδρανία”», Σέρραι (1879), «Ἡ ἐν Ἀσβεστοχωρίῳ Ἀδελφότης», Θεσσαλονίκη (1879), «Ἡ ἐν Μοναστηρίῳ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης “Καρτερία”» (1879), «Ἡ ἐν Βεροῖᾳ Ἀδελφότης “Μέλισσα”» (1898) κ.π.ἄ. (βλ. Στεφ. Παπαδοπούλου, ὁ.π., 124 κ.έ. Ντ. Χριστιανόπουλου, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις, 9, 10-12, καὶ γιὰ μεταγενέστερα: «Κανονισμὸς τῆς ἐν Λαϊνοῖς Φιλοπώχων Ἀδελφότητος» (1905), «Κανονισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξου Κοινότητος Κοζάνης» (1911), τὸ ἴδιο Βερροῖας (1912) κ.λ.

3. Ὁ Κ. Μοσκόφ, 92, με̐ διεισδυτικὴ ἀνάλυση σωστά ἐκθέτει τὴν παρουσία δύο ἀριστοκρατικῶν ἡγήτιδων παρατάξεων στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ ἀλληλομάχο-

τῶν ἄλλων ξεαρτώμενων ἀπὸ αὐτὴ ἰδρυμάτων, συμμετέχοντας στὴν ἴδρυση καὶ ἄλλων ἔθνικων σωματείων καὶ βοηθώντας τὰ διοικητικὰ συμβούλια ἔντονα μὲ τὴν αὐτοπρόσωπη συμμετοχὴ του καὶ τὴν ὑλικὴ του συνδρομῇ, ὥστε νὰ ὠθηθοῦν καὶ μπορέσουν νὰ ἐκπληρώσουν τοὺς εὐγενεῖς σκοποὺς τοὺς, ποὺ κατέτειναν στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν φτωχῶν καὶ ἀδυνάτων, τῶν ἀσθενῶν καὶ ἐνδεῶν ὁμογενῶν, στὸ ἀνέβασμα τῆς Κοινότητος.

Ἐκτιμώντας τὰ πράγματα, δέχεται κανένας ὅτι ἐκεῖνο ποὺ συνάγειρε καὶ συγκλόνισε τὰ μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ὥστε νὰ ξεσηκωθοῦν μὲ μιὰ ψυχὴ καὶ ἐπιδιώξουν τὴν ἀξιοποίηση τῶν κοινοτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν τους θεμάτων, τὴν ἴδρυση σωματείων καὶ κοινωφελῶν ἰδρυμάτων, ἦταν ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἡ σκέψη ὅτι μπορούσαν καὶ ἔπρεπε νὰ ἐκμεταλλευτοῦν νομότυπα τὶς παρεχόμενες «ἐλευθερίες» (μεταρρύθμιση-σύνταγμα 1875-6) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅτι ἔπρεπε ν' ἀντιδράσουν στὴν ἴδρυση τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας (1870). Αὐτὸ τὸ τελευταῖο μάλιστα γεγονός τοὺς ἐδείξε ὅτι ὄφειλαν ν' ἀκολουθήσουν τὸ σωστὸ δρόμο ποὺ δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὴ μαζικὴ συνένωσή τους κάτω ἀπὸ τὴ στέγη τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος καὶ παράλληλα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἄσχετα ἀπὸ ὅποιεςδήποτε κοινοτικές, κοινωνικὲς ἢ καὶ προσωπικὲς διαμάχες. Ἔτσι, ἐνωμένοι μπορούσαν νὰ διεκδικήσουν καὶ ἱκανοποιήσουν τὶς ἀπαιτήσεις τους. Ὁ Στέφανος Τάττης, στὴν περίοδο αὐτή, συμμετείχε ἐνεργὰ ὡς μέλος στὶς διοικήσεις τῶν ἀκόλουθων συλλόγων, ἰδρυμάτων καὶ ἐκκλησιῶν, ποὺ σημειῶνω ἐνδεικτικὰ: Στὴν Ἑλληνικὴ (ὀρθόδοξη) Κοινότητα Θεσσαλονίκης, ποὺ διοικοῦνταν, ὅπως πάντα, ἀπὸ τὰ παλιά, ἀπὸ 12μελὲς Διοικητικὸ Συμβούλιο².

Ἡ δράση τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος στὴ σκλαβωμένη πόλὴ μας ἦταν

νταν. Στὴ μιὰ, τὴ συντηρητικὴ μερίδα, ἀνῆκαν οἱ μεγάλοι ἔμποροι, μεγάλοι κτηματίες, ὀρισμένοι ἐπιστήμονες, ἰδίως γιατροί, ὅπως οἱ Ἀλ. Ἀμποτ, Γρ. Γράβαρης, Κ. Γεωργιάδης, Τάσκος Παπαγεωργίου, Δ. Ζάννας, Δ. Ἀγγελάκης, Π. Οἰκονόμου κ.ἄ. Στὴ φιλελεύθερη θὰ μπορούσαν νὰ καταταχθοῦν ἔμποροι, ἐπιστήμονες καὶ (μεγαλο-)αστοί, ὅπως οἱ Π. Χατζηλαζάρου, Στ. Τάττης, Ο. Μπέλλος, Χατζηκώστας, Δημ. Δίγκας. Τέλος στὴν «ὀχλαγωγικὴ», δηλ. στὴ δημοκρατικὴ, ἀνῆκαν ἀπὸ τὶς λαϊκότερες τάξεις στοιχεῖα, ὅπως οἱ Χατζησταυρὸς, Κ. Σφήκας, Κ. Παπάζογλου, Α. Μπλάτσης κ.λ. (Μ ο σ κ ὥ φ, 93).

1. Σ τ ε φ. Πα πα δ ο π ο ὐ λ ο υ, Ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα, 124.

2. Βλ. Ἀ π. Β α κ α λ ο π ο ὐ λ ο υ, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 332. Ἰ ω. Τ σ ι κ ν ο π ο ὐ λ ο υ, Ἱστορία τῶν σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» 1915, 116-119. Ὁ γιὸς τοῦ Στεφάνου, ὁ Κ ω ν σ τ α ν τ ῖ ν ο ς Τ ά τ τ η ς (1860-1926) στὴ μελέτη του: Ἱστορικαὶ σελίδες Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον ὁ Γόρδιος Δεσμός», 67, ἐπιβεβαιώνει τὴ δωδεκαμελὴ σύνθεση τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος καὶ τὸν τρόπο ἐκλογῆς τοῦ «προεστοῦ» ἀπὸ αὐτή. Ἀκόμη, ὅτι τελικὰ τὸ διορισμὸ ἀπὸ τὴ δωδεκάδα τῶν προκρίτων ἐπικύρωνε ὁ μητροπολίτης.

σημαντική, γιατί έπρεπε νά διαφυλάσσει καί προβάλλει τά έθνικά δίκαια, ένω ποράλληλα έπρεπε νά τηρεῖ μέ κατάλληλους χειρισμούς ισόρροπες καί άρμονικές σχέσεις μέ τήν Έκκλησία καί τήν τουρκική διοίκηση. Ή ιστορία της εἶναι συνυφασμένη μέ τήν ιστορία τοῦ μακεδονικοῦ έλληνισμοῦ. Ὁ Στ. Τάττης έκλέχθηκε επανειλημμένα «δημογέρων» καί πρόσφερε άνεκτίμητες ύπηρεσίες, άναμινυόμενος στό κοινά. Σημειώνω ένδεικτικές συμβολές άπό τίς προσφορές του αὐτές¹: Άπό προφορικές μαρτυρίες βεβαιώνεται ὅτι τό σπίτι του (τό «άρχοντικό» του) ήταν οὐσιαστικά «άσυλο τῶν καταδιωκόμενων καί φτωχῶν», πού έπρεπε νά τοὺς βοηθήσει ήθικά καί ὀλικά καί νά τοὺς συμπαρασταθεῖ στήν προβολή καί επίλυση τῶν προβλημάτων τους, ἔστω καί στήν τουρκική διοίκηση².

Ύστερα άπό μιά λαμπρή, συνεχή θά ἔλεγε κανένας, εκπροσώπηση τῆς Έλληνικῆς Κοινότητας, γιά μιά τουλάχιστο 25ετία, ὁ Στέφανος Τάττης εκλέγεται πάλι «δημογέρων» στό 1891, στό κρίσιμα ἐκεῖνα χρόνια τῆς βουλγαρικῆς προσπάθειας γιά επεκτατισμό, λίγο πρίν αρχίσει ὁ συστηματικός άπό μέρους της ἔνοπλος άγώνας γιά ἐξόντωση καθετί ελληνικοῦ.

Συμμετεῖχε επίσης στή διοίκηση τοῦ σωματείου «Φιλόπτωχος Ἀδελφότης» (άνδρῶν) Θεσσαλονίκης, πού ήταν καί ιδρυτικό της μέλος (1871)³. Ἔτσι, μετά τήν ίδρυσή της εκλέχθηκε πρόεδρος (1873), ὥπως καί στό 1886,

1. Ἔτσι, γιά τά 1872-1873 ὁ Στέφ. Τάττης, συμμετέχοντας στό «Κοινόν τῆς Πολιτείας τῆς Θεσσαλονίκης» μαζί μέ τόν Νικόλαο Ἰωαννίδη άσκει ἔλεγχο καί συνυπογράφει στό γενικό ισολογισμό του (Κ. Βακαλόπουλος, Ἀνέκδοτα στοιχεία, 39). Τό 1875 ὡς «Δημογέρων» τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξης Κοινότητας Θεσσαλονίκης συνυπογράφει (26-4-1875) μέ άλλους 18 γιά τήν παραχώρηση δικαίωματος στήν Ἀδελφότητα γιά ίδρυση νεκροταφείου.

Σέ μιá πρόσφατη εργασία της ή Έφ η Κ ακ ο υ λ ί δ ο υ, Τά ελληνικά Ὁρθόδοξα νεκροταφεία τῆς Θεσσαλονίκης τό 19ο αἶώνα, «Μακεδονικά» 22 (1982) 391-432, δίνει χρήσιμα στοιχεία γιά τήν ίδρυση καί λειτουργία τῶν ελληνικῶν νεκροταφείων στή Θεσσαλονίκη κατά τήν τουρκοκρατία.

Ἐπίσης γιά τά ἐπόμενα ἔτη 1875-6 συνυπογράφει στίς 10-11-1876 μέ άλλους (τοὺς Νικ. Ἰωαννίδη καί Ἀθανάσιο Βίκα). (Ὁ Κ. Βακαλόπουλος, ὁ.π., 44, θεωρεῖ γι' αὐτή τήν τελευταία περίπτωση, ὅτι αὐτοί εκπροσωποῦν μόνο τήν εκκλησία τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου). Ἡ σχέση τοῦ δημογέροντα άλλωστε μέ τό μέλος τῆς διοίκησης τῆς Κοινότητας δέν εἶναι σαφές. Ἴσως πρέπει νά θεωρηθοῦν οἱ δημογέροντες κάτι ἀνάλογο μέ τά σημερινά μέλη τοῦ εκτελεστικοῦ Προεδρείου.

2. Τό κύρος του ήταν πολύ μεγάλο στοὺς Τούρκους, παρότι θά ὑπολόγιζε κανένας ὅτι τό επαναστατικό παρελθόν τοῦ πατέρα του, τοῦ Κωνσταντίνου Τάττη (1821), θά μετροῦσε πολύ σέ βάρος του.

3. Πρακτικό τῆς 5 Δεκεμβρίου 1871, πού συνυπέγραψαν 150 διακατεχόμενοι άπό πατριωτικό ζήλο Θεσσαλονικεῖς. Σύμφωνα μέ αὐτό, ή συνέλευση συγκλήθηκε στήν οἰκία τοῦ Νικ. Γ. Χρυσοπούλου (πρβλ. καί Θ. Περρεῆ, Ἡ περιφανεστύτη Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 1979, 164-165).

και συνεχώς είναι εμφανής ή προσπάθειά του να εδραιωθεί και αναπτυχθεί ή 'Αδελφότητα, συμπεριλαμβάνοντας στους κόλπους της τὰ καλύτερα και ικανότερα στελέχη τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος. Ἦταν τὸ ἐπιστέγασμα τῆς ἀναγνώρισης τῆς προσφορᾶς του στὸ ἐθνικὸ χρέος, ἀλλὰ παράλληλα καὶ τῆς προσωπικότητάς του. Ἡ τότε ἐκδιδόμενη ἐφημερίδα τοῦ Σοφ. Γκαρπολά, ὁ «Φάρος τῆς Μακεδονίας», πρόβαλε λιτά, ὅπως πάντα, τὴν εἰδηση, ἀπὸ τὸ φόβο τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας, σημειώνοντας μάλιστα ὅτι ὁ Στέφανος Τάττης ἐκλέχθηκε ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν 80 ὑποψηφίων, ποὺ ἦταν κατάρτισμένος στὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα, ἴσως γιὰ νὰ τονίσει ἔμμεσα τὴν ὁμοφωνία καὶ τὸ δεσμὸ συνοχῆς, ποὺ χαρακτήριζε στὰ ἐθνικὰ θέματα τὰ μέλη τῆς «ἀντιπροσωπείας» τῆς¹.

Ἡ συμβολὴ του στὴν προώθηση γενικότερων θεμάτων, ποὺ ἀφοροῦσαν τοὺς Ἕλληνες, ἦταν πολὺ μεγάλη. Οἱ καιροὶ ἀπαιτοῦσαν ἄμεσες καὶ θετικές ἐνέργειες. Ἐπρεπε οἱ συναθροίσεις τῶν γενικῶν συνελεύσεων τῶν μελῶν καὶ τῶν διοικητικῶν συμβουλίων τῆς «Ἀδελφότητος» καὶ ὅλες οἱ δραστηριότητές της νὰ ἦταν πάντα ἄψογες καὶ μέσα στὰ πλαίσια τῆς ὀθωμανικῆς νομοθεσίας, ὥστε νὰ ὑπῆρχε «νομιμοφάνεια», ὅταν διενεργοῦνταν ἐλεγχοὶ ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἀρχές. Ἐτσι, ἐνδεικτικά, ἄς ἀναφερθεῖ ὅτι προώθησε τὴν ὅλη διαδικασία γιὰ τὴν παραχώρηση ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα πρὸς τὴ Φιλόπτωχο Ἀδελφότητα τοῦ δικαίωματος γιὰ ἀνέγερση νεκροταφείου, ποὺ τόσο ἀπασχολοῦσε τότε τοὺς Ἕλληνες². Ἦταν ἓνα θέμα, ὄχι μόνο ὑγείας γιὰ τὴν πόλη, ἢ ἀκόμα καὶ αἰσθητικῆς, ἀλλὰ καὶ ἓνα στοιχεῖο, ποὺ ἔδενε τὴν «πατρώα» γῆ συνεκτικὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους της, ποὺ τὴν κατοικοῦσαν ἀπὸ αἰῶνες. Εἶχε δηλαδὴ καὶ κάποιο συμβολικὸ χαρακτήρα, τόσο ἀναγκαῖο γιὰ τὶς περιστάσεις. Ὁ Στέφανος Τάττης συνυπέγραψε τότε, στίς 26-4-1875, ἐνῶ προέδρευε ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἰωακείμ Γ³ (1874-1878), «ὁ ἀπὸ Βάρνης», τὴν πράξη ὡς δημογέρον καὶ μέλος τῆς

1. Βλ. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἔτος ΙΣΤ' (1891) τῆς 6-2-1891, ἀρ. φύλλου 1495, σ. 1α. Σ' αὐτὸ ἀναγράφει: «τῇ παρελθούσῃ ἐβδομάδι, συνεδρίας γενομένης ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει, τῆς Ἀντιπροσωπείας τῆς Ἡμετέρας Κοινότητος πρὸς ἐκλογὴν, ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν 80, ἐνὸς ἀντιπροσώπου, συνάμα καὶ δημογέροντος... ἐξελέγη τοιοῦτος ὁ κ. Στέφανος Τάττης». Ἡ ἐκλογὴ δηλαδὴ ἐγίνε στίς 30 ἢ 31 Ἰαν. 1891 στὰ γραφεῖα τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ὅπου, σὲ κάποιο ἀπ' αὐτά, ἔδρευε καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα. Πρόεδρος τῆς «Ἀντιπροσωπείας» ἦταν ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (χαρακτηριστικὰ βλ. μιὰ παλιότερη εἰδηση τῆς τότε ἐκδιδόμενης ἐφημερίδας «Ἐρμῆς» ἀπὸ τὸν Σοφ. Γκαρπολά, ἀρ. φ. 246 τῆς 21-11-1877, σ. 1β: «Ἡ Συνέλευσις τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Κοινότητος... ὑπὸ τὴν Προεδρείαν τῆς Α.Π. τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης ἐξελέξατο διὰ τοῦ ἀπὸ 7-11-1877 ἐγγράφου της... τὸν Μιχαὴλ Καντζᾶν, Ταβουλάριον τῆς πόλεως».

2. Βλ. Ἐφημερίδα Κακοῦλιδου, 395, 399.

3. Ὁ μετέπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1879).

24/μελοῦς ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Κοινότητος, ἐκπροσωπώντας την, ἐνῶ τῇ Φιλοπτώχῳ Ἀδελφότητῃ ἐκπροσώπησαν οἱ Π. Χατζηλαζάρου, Μ. Παπαδόπουλος καὶ Ι. Σαμαρινᾶος¹.

Ἄλλη ἐπιτυχία ἦταν ἡ σύνταξη κανονισμοῦ τῆς Ἀδελφότητος². Ἡ πρώτη ἐπιτροπὴ ποῦ εἶχε ὀρισθεῖ ἀπὸ τὴν ἰδρυτικὴ συνέλευση (5-12-1871) ἦταν 6/μελῆς³ καὶ τέλειωσε τὸ ἔργο της τὸ 1873, διατυπώνοντας 18 ἄρθρα, μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση, ἴσως ἀπὸ παρεμβαλλόμενα, τουρκικῆς ἐπινόησης, γραφειοκρατικὰ προσκόμματα. Ἡ δημοσίευση ὅμως τοῦ πρώτου αὐτοῦ «κανονισμοῦ» ἐγίνετο τὸ 1874 καὶ ἀκολούθησαν ἄλλες, μὲ ὀρισμένες βελτιώσεις, στὰ ἔτη 1880 (ἄρθρ. 26) καὶ 1881 (ἄρθρα 37). Στους κανονισμοὺς αὐτοὺς τῆς Ἀδελφότητος ὑπόγραφε καὶ ὁ Στ. Τάττης ὡς ἐκπρόσωπός της. Καί, φυσικά, ποτὲ δὲν ἔπαυσε νὰ ἐκδηλώνει τὸ ἄμεσο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν προώθηση τῶν θεμάτων της, συμμετέχοντας, κατὰ περιόδους, στὴ διοίκησή⁴ καὶ σὲ ἐλεγκτικὰ ὄργανα⁵.

Παράλληλα τὸν προσεῖλκυαν τὰ θέματα τῆς ἐνορίας του, τῆς ἐκκλησίας δηλαδὴ τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου. Τὴ συμπαραστάσή του στὴν ἐπίλυσίν τους θεωροῦσε ὄχι μόνον θρησκευτικὸ, ἀλλὰ καὶ ἐθνικὸ χρέος. Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς (Ἅγιος Δημήτριος-παραλία), Ἅγιος Μηνᾶς, Ἅγιος Γεώργιος, Ὑπαπαντῇ κ.λ.), συνέδεε συνεκτικὰ τοὺς χριστιανοὺς στὰ δίσκετα χρόνια τῆς σκλαβιάς καὶ ἀποτελοῦσε τὸν κοινὸ τόπο γιὰ τὶς ἐπικοινωνίες τους. Γύρω στὶς συνοικίες του κατοικοῦσαν κατὰ κύριο λόγο ἐλληνικὲς οἰκογένειες καὶ συγκροτοῦσαν ἀξιόλογο τμήμα τοῦ δυναστευομένου Ἑλληνισμοῦ⁶. Ὁ Στέφ. Τάττης, λοιπόν, βοη-

1. Ἡ σχετικὴ πράξη ἔχει ἀριθμὸ 65^ε / 26-4-1875 καὶ τὸ κείμενό της ἐπισυναπτόταν στὸ τέλος τῶν ἐκδόσεων γιὰ τοὺς «Κανονισμοὺς τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος» τῶν ἐτῶν 1880 καὶ 1881, ἴσως καὶ σὲ μεταγενέστερους (ὅπως 1886).

2. Βλ. Ν. τ. Χριστιανισμὸς οὐ λ ο υ, Ἑλληνικὲς ἐκδόσεις, 9, 11. Σ. τ. Χριστοδούλου, Ἑκδῆσις βιβλίου, 40.

3. Ἡ Ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τοὺς Δ. Κατζάλη, Δ. Σιμωνίδη, Στ. Μιχαηλίδη, Ν. Χρυσόπουλο, Ἀν. Βεργάδη καὶ Θ. Γεωργιάδη (βλ. καὶ Θ. Περρερῆ, 165).

4. Ἀντιπρόεδρος ἐκλέγεται γιὰ τὴν 3ετία 1886-1889 (βλ. ἐφημερ. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀρ. φ. 358 / 1886 καὶ «Λογοδοσία» τῆς Φιλοπτ. Ἀδελφότητος γιὰ τὴν 3ετία 30 / 4 / 1886-30 / 4 / 1889, ποῦ ἐμφανίζεται ὅτι τυπώθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1890).

5. Ἐτσι ἐκλέχθηκε μέλος τῆς 3μελοῦς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς κατὰ τὴ γενικὴ συνέλευση τῶν μελῶν της τῆς 5-7-1884 (βλ. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», φ. 573 τῆς 7-7-1884).

6. Κ. Βακαλοπούλου, Χριστιανικὲς συντεχνίες, «Μακεδονικά» 18 (1978) 117. Ἀλλῶστε ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου θεωροῦνταν ἐνοριακὴ καὶ γι' αὐτὸ ὑπαγόταν στὴ Μητρόπολη Θεσσαλονίκης (Κ. Βακαλοπούλου, Ἀνέκδοτα στοιχεῖα, 45).

θούσε τους επιτρόπους με κάθε μέσο. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἔπρεπε ὅπωςδήποτε νὰ κρατηθεῖ καὶ νὰ ἐπιβίωσει μέσα στὶς 10ετίες τῆς σκλαβιάς. Καὶ αὐτὸ ἔγινε καὶ ἐπιτεύχθηκε χάρις στῇ συμβολῇ καὶ ἐνίσχυση τῶν πιστῶν. Ὁ Στ. Τάττης, δίνοντας τὸ παράδειγμα, συμμετείχε στὶς διαφορές κατὰ καιροὺς ἐρανικῆς ἐπιτροπῆς¹, ἀποδεχόμενος μάλιστα καὶ αὐτὰ τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτρόπου². Μὲ αὐτὸ ἤθελε νὰ ὑπογραμμίσει τοὺς συμπατριῶτες τοῦ τὴν ἀνάγκη νὰ εἶναι πάντα ἀπλοὶ καὶ εὐσυνείδητοι καὶ ν' ἀποδέχονται κάθε ἔργο πὺδ ὑπηρετοῦσε τὰ κοινά, ὑποβαλλόμενοι σὲ κάθε θυσία.

Εἰδικότερα στὰ χρόνια 1875-1878

Παράλληλα σ' ὅλες αὐτὲς τὶς δραστηριότητες πρέπει νὰ σημειωθοῦν ξεχωριστὰ καὶ τὰ ἐξῆς, πὺδ προσδιορίζονται στὴν κρίσιμη ἐποχὴ τῶν συνεδρίων τοῦ Ἁγ. Σεφάνου καὶ τοῦ Βερολίνου (Μάρτ.-Ἰούλ. 1878).

α) Στὶς πύσεις τῶν «Μεγάλων Δυνάμεων» γιὰ τὶς μεταρρυθμίσεις πὺδ ἔπρεπε νὰ κάνει ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία γιὰ νὰ δοθοῦν μεγαλύτερες ἐλευθερίες στὶς ὑπόδουλες ἐθνότητες, ὁ σουλτάνος Ἀζιζ (1876) ἔστειλε σχετικὸ φερμάνι («χαττίον») γιὰ ἐνημέρωσή τους. Αὐτὸ διαβάσθηκε στὸ Διοικητήριο, κατὰ τὴν πληροφορία πὺδ δίνει ὁ Ν. Γκαρπολάς (1933)³, ὅπου προσκλήθηκαν οἱ ξένοι πρῶξενοι τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐκπρῶσωποι ἄλλων ἀρχῶν καὶ κοινοτήτων (ἐβραϊκὴ κ.λ.). Ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ (ἐλληνικὴ) κοινότητα οὔτε προσκλήθηκε οὔτε φυσικὰ παρέστη. Ἀκριβῶς γι' αὐτὴ τὴν παράλειψη τῆς τουρκικῆς διοίκησης διαμαρτυρήθηκαν ἔντονα Ἑλληνες Θεσσαλονικεῖς, οἱ Στέφανος Τάττης, Νικ. Ἰωαννίδης, Στ. Ἰωαννίδης, Ἀθαν. Βλιάτης, Ἀθαν. Παπαγεωργίου καὶ Βασ. Παπάζογλου καὶ τῆς ἀπέστειλαν γραπτὴ διαμαρτυρία, γιὰτὶ θὰ διεῖδαν κάποια σκοπιμότητα. Δὲν μπορούσε ν' ἀγνοηθεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα καὶ οἱ ἐκπρῶσωποι τῆς σ' ἓνα τόσο σπουδαῖο θέμα, πὺδ τοὺς ἀφοροῦσε ἅμεσα⁴.

1. Ἐτσι, ὁ «Φάρος τῆς Μακεδονίας», φ. 587 τῆς 11-8-1881, σ. 1, ἀναγράφει τὴν εἶδηση ὅτι συνήλθε στὴ Μητρόπολη ἡ 24μελὴς ἐπιτροπὴ γιὰ ἐξέρεση πόρων καὶ καθορίσθηκε ἡ συνδρομὴ τῶν ἐκκλησιῶν σὲ τουρκικὲς λίρες κατὰ τριμηνία. Ἡ ἐκκλησία «Ἁγιος Ἀθανάσιος» ἐπιβαρυνόταν μὲ 40 λίρες (δηλ. πρώτη ἐκκλησία στὴν ἐπιβαρύνση). Καὶ συνέχισε: «Ἐπιτροπὴ: Στέφ. Τάττης-Τ. Παπαγεωργίου-Ἰω. Δημητριάδης, ἀρχίζει πᾶντα τῆς εἰσπράξεως τοῦ ἐτησίου παρὰ τῶν πολιτῶν ἐράνου...».

2. Κ. Βακαλόπουλος, Ἀνέκδοτα στοιχεῖα, 44, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Στ. Τάττης ὀρίσθηκε τὸ 1887 ἐπίτροπος καὶ ἐλέγχει τὴ διαχείριση μὲ τοὺς Ἀριστοτ. Μπλάτση καὶ Δ. Κ. Γερασίου, συντάσσοντας τὸ ἀπὸ 9-2-1887 πρακτικὸ. Ἐπίσης καὶ γιὰ τὰ χρόνια 1873 καὶ 1876.

3. Ν. Γκαρπολά, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε ἐλληνικὴ, Θεσσαλονίκη 1933, 49.

4. Βέβαια, ἡ σχετικὴ πύδ πάνω πῶροφωρία τοῦ Ν. Γκαρπολά, ὅπ., εἶναι,

β) Στις επιτροπές «γιά τīs μεταρρυθμίσεις» πού διορίστηκαν ύστερα από λίγο στίς κοινότητες, ό Στέφ. Τάττης συμμετείχε στήν επιτροπή τής 'Ελληνικής Κοινότητας ός «Χριστιανικόν μέλος τής επιτροπής μεταρρυθμίσεων»¹. Καί όταν, τόν 'Ιαν. 1878, μετά τήν αγόρευση του Βίσμαρκ στο Γερμανικό Κοινοβούλιο, ό βουλευτής Hänel πήρε σωστές θέσεις στο «'Ανατολικό ζήτημα», οί 'Ελληνες τής Θεσσαλονίκης συναγείρονται καί του στέλνουν έμπεριστατωμένο υπόμνημα γιά υποστήριξη τών ελληνικών δικαιών² (Φεβρουάριος 1878). 'Ο Στέφ. Τάττης συνυπόγραψε μέ τήν πιό πάνω ιδιότητά του.

γ) Τά πολεμικά γεγονότα του 1877-1878 καί οί νίκες του ρωσικού στρατου είχαν μεγάλες επιπτώσεις στους σκλαβωμένους. 'Ο άπόδηχος ήταν έντονος, γιατί άρχισαν νά βλέπουν κάποια άχτίδα μέσα στο φρικιαστικό σκοτάδι. Συζητήσεις καί ένθουσιασμοί καί έλπίδες στα ελληνικά σπίτια καί στίς ιδιαίτερες μεταξύ τών 'Ελλήνων επικοινωνίες. Τό ίδιο καί μέσα στη Μητρόπολη καί στήν Κοινότητα, όπου οί προσκλήσεις γιά συσκέψεις σέ εξέχοντα μέλη της γίνονταν μέ συνωμοτισμό καί μέ διακινήσεις του προσωπικού. Τότε ό δραστήριος μητροπολίτης 'Ιωακείμ Γ' συγκρότησε μεγάλη επιτροπή 'Ελλήνων, άκριβώς γιά τή μελέτη τής όλης κατάστασης καί όργάνωση τής επανάστασεως³. Σ' αυτήν βέβαια συμμετείχε καί ό Στέφανος Τάττης, παρά τή βουλευτική του ιδιότητα⁴, άναγραφόμενος πέμπτος (5ος) στη σειρά.

όπως καί σέ όρισμένες άλλες περιπτώσεις, λίγο άόριστη καί άσαφής. Παραλείπει νά διευκρινίσει, άν ή διαμαρτυρία υπογράφηκε από τά πιό πάνω πρόσωπα, άτομικά ή μέ τήν ιδιότητά τους ός «δημογερόντων».

1. Βλ. Ν. Γκαρπολά, ό.π., 101.

2. 'Ακριβώς τότε συνέπιπταν καί οί «θερμές» μέρες του Συνεδριου του 'Αγ. Στεφάνου, πού έδινε τīs καταστροφικές λύσεις γιά τόν 'Ελληνισμό. 'Η ελληνική όμογένεια έκανε τό πών, από τήν πλευρά της, γιά επανόρθωση τών άδικιών. Στο υπόμνημα πού έστειλε στον Γερμανό βουλευτή Hänel συνυπόγραφαν: «Οί αντιπρόσωποι τής 'Ελληνικής Κοινότητας-οί δημογερόντες-οί έφοροι-Τά Χριστιανικά μέλη τής επιτροπής μεταρρυθμίσεων».

3. 'Η Μητρόπολη, λοιπόν, όπως καί τό γειτονικό 'Ελληνικό Προξενείο, ήταν τό «έπιτελείο» όπου συγκεντρώνονταν οί παθιασμένοι γιά έλευθερία 'Ελληνες. 'Εκεί, όπως στα μεταγενέστερα χρόνια του Μακεδονικού 'Αγώνα, είχαν τīs επαφές τους καί έπαρναν αποφάσεις. Οί Τούρκοι εξουδετερώνονταν μέ παραπλάνηση ή εξαγορά (Ν. Γκαρπολά, ό.π., 107-8), έφόσον οί όποιες υποψίες τους ήταν άσθενικές (βλ. καί Βασ. Λαοούρδα, Τό 'Ελληνικόν Γενικόν Προξενείον Θεσσαλονίκης, 1903-1908, Θεσσαλονίκη 1961).

4. Πάντως στήν κρίσιμη αυτή περίοδο ό Στέφ. Τάττης, όπως ήδη έχει λεχθεί, πρέπει νά βρισκόταν, οικογενειακά μάλιστα, στήν Κωνσταντινούπολη, ός βουλευτής στήν τουρκική βουλή. Καί από τήν άναγραφή στο «βιβλίο» του (βλ. Δημ. Σερεμέτη, 'Ο φιλικός Κων. Τάττης, 66) δέν φαίνεται νά έκανε καμιά διακοπή τής εκεί παραμο-

Ἡ σειρά τῶν ἐπαναστατικῶν γεγονότων στή Μακεδονία, ἡ ἱδρυση ἐπαναστατικῆς κυβέρνησης (Εὐάγ. Κοροβάγκος, Ἀθ. Ἀστερίου κ.λ.), ὁ ρόλος τοῦ στρατηγοῦ Δουμπιάτη καί τοῦ μητροπολίτη Κίτρου Νικολάου (Λούση) εἶναι ὅλα γνωστά¹, καθὼς καί ἡ ἄτυχη ἐκβαση τῆς προσπάθειας τῶν Ἑλλήνων. Σημασία μόνο τώρα εἶχε ὅτι ἡ σωφροσύνη τῶν Ἑλλήνων καί ἡ περίσκεψη κυριάρχησαν, ὥστε δέν δόθηκαν εὐκαιρίες στοὺς Τούρκους γιὰ ἐκδικητικὲς σφαγὲς καί βαρβαρότητες εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων, ὅπως στίς τελευταῖες ἐπαναστάσεις (1821, 1854) στή Θεσσαλονίκη καί περίχωρα².

Ὁ Στ. Τάττης στίς κοινοτικές καί ἐκκλησιαστικές ἐριδες 1880-1896

Στὴν Ἑλληνική Κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν περίοδο 1880 καί ὕστερα οἱ διενέξεις ἀνάμεσα στὰ κοινωνικά στρώματα πού τὴ διάρθρωσαν ἦταν συνεχεῖς. Δέν ἦταν μόνο οἱ ἐριδες στὴν ἀνώτερη τάξη, δηλαδή ἀνάμεσα στοὺς συντηρητικούς καί φιλελεύθερους γιὰ τὴν ἀπόκτηση καί διατήρηση τῆς διοίκησης τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καί οἱ ἐμφανεῖς ἀγῶνες τῆς λαϊκῆς τάξης γιὰ συμμετοχὴ σ' αὐτά. Ἐτσι, παράλληλα μὲ τὸ ἐθνικὸ περιεχόμενο πού παρορμᾷ ἕλες τίς ἐνέργειές τους γιὰ ἐθνική ἀπελευθέρωση, συντρέχει πιά καί ἡ κοινωνική διαμάχη στὰ διάφορα στρώματα.

νῆς του. Ὑπάρχουν, λοιπόν, ὁρισμένες ἀπορίες γιὰ τίς ἡμερομηνίες, πού ἀνέγραψε ὁ Ν. Γκαρπολάς, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ 40 χρόνια καί πλέον: Ἡ, δηλαδή, ὁ συγγραφέας ἔκανε σύγχυση στίς ἀκριβεῖς ἡμερομηνίες ἢ ὁ μητροπολίτης καὶ ὁ πρόεδρος τῆς Ἑλλάδας στὴ Θεσσαλονίκη συμπεριελάμβαναν τὸ ὄνομα τοῦ βουλευτῆ Στέφ. Τάττη, πού ἀπουσίαζε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὸ κύρος πού προσέδιδε καί μόνο, ἔχοντας γνώση τῆς συναινετικῆς του θέσης. Ἐκτὸς καί ἂν εἶχαν τηλεγραφική ἀπὸ αὐτὸν ἀπάντηση, δηλαδή μιὰ ἐνέργεια πού δέν ἀποκλειόταν, ὅσο καί νὰ μᾶς φαίνεται σήμερα κάπως ἀνεπίκαιρη.

1. Ὑπάρχει πρόσφατη πολὺτιμη βιβλιογραφία γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία. Χαρακτηριστικὰ ὅμως βλ. Ἰω. Νοτάρη, Ἀρχεῖον Στ. Δραγοῦμη. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα γιὰ τὴν Ἐπαναστάση τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1966. Στέφ. Παπαδόπουλου, Οἱ Ἐπαναστάσεις τοῦ 1854 καί 1878 στὴν Μακεδονία, δ.π., Εὐάγ. Κωφοῦ, Ἡ ἐπανάσταση τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸ 1878, Θεσσαλονίκη 1969.

2. Βέβαια ἡ καταστροφή τοῦ Λιτοχώρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους (41/6-3-1878) ἦταν ἕνα θλιβερὸ γεγονός, μὲ δυσάρεστες ἐπιπτώσεις στὸν ἀγῶνα (Στέφ. Παπαδόπουλου, Ἡ ἐπανάσταση κ.λ., 82, 84), ἀλλὰ ἡ ἐγκατάσταση ἀρκετῶν οἰκογενειῶν στὴ Θεσσαλονίκη ἦταν ὁπωσδήποτε ὀριστική (βλ. γιὰ τὴ μεταφορὰ τους στὴ Θεσσαλονίκη, τίς ἐπιτροπὲς γιὰ ἀνακούφισή τους στὸ ἴδιο ἔργο τοῦ Στ. Παπαδόπουλου, δ.π., 84-85, καί Ἀ.π. Βακαλόπουλου, Ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, 364). Ἀξιοσημείωτη ἦταν ἡ εἰδηση, πού δημοσιεύθηκε στὴν τότε ἐκδιδόμενη ἐφημερίδα τοῦ Σοφ. Γκαρπολά, «Ὁ Ἑρμῆς», 1878-1879, φύλλο 294 τῆς 12-5-1878, σελ. 1γ, ὅτι: «Ἀπὸ τινῶν ἡμερῶν ἤρξαντο ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς ἐστίας τῶν οἱ ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐν Ὀλύμπῳ ἐπανάστασιν καταφυγόντες πρόσφυγες Λιτοχωρινοί...». Ἴσως γραφόμενα γιὰ νὰ παρακινήθουν νὰ ἐπανεέλθουν στὸ χωριὸ τους.

Ἡ ἀντίθεση αὐτή, ἐπιπρόσθετα, ἀλλοιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν παρεμβατικὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ γιὰ τὴν πιὸ μεγάλην περίοδο εἶναι καθοριστικός. Ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, πλαισιωμένος ἀπὸ τὶς ἡγέτιδες τάξεις τῶν χριστιανῶν τῆς πόλης, ὅσους κυρίαρχη ἐξουσία, πότε ἄμηση, πότε ὄχι, στὴν ἴδια Ἑλληνικὴ Κοινότητα, στὶς διαδικασίες ἐκλογῆς τῶν μελῶν τῶν διοικήσεών της, στὰ εὐαγγεῖα ἰδρύματα καὶ σωματεῖα κ.λ. Παράλληλα ἔνας ἀγώνας ὑπέβασκε, ποὺ ἔτεινε στὸν περιορισμὸ αὐτῶν τῶν ἐξουσιῶν, μὲ τὸ ξύπνημα τῆς λαϊκότερης τάξης, ποὺ ζητοῦσε ἴση μεταχείριση καὶ συμμετοχὴ στὴ διαχείριση τῶν κοινῶν¹.

Στὶς συνωμοτικὲς συγκεντρώσεις στὴ Μητρόπολη (γεγονότα 1877-8) προσκαλοῦνταν καὶ προσέρχονταν, γιὰ ὑποβοήθηση καὶ προώθηση τοῦ ἐθνικοῦ ἔργου, πρόσωπα ἀπὸ ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας, «ἀριστοκρατικά», μεσαία καὶ «λαϊκά», ποὺ συνεργάζονταν μεταξὺ τους σὲ ἀγαστὴ σύμπνοια². Ἡ συνεργασία αὐτὴ καὶ λαϊκὴ συμμετοχὴ στοὺς ἀγῶνες ἦταν περισσότερο ἐκδηλῆ ἀργότερα, στὸν Μακεδονικὸ Ἀγῶνα³. Στὰ 1883 ὅμως ἡ δημοκρατικὴ μερίδα κερδίζοντας τὶς ἀρχαιρεσίες στὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα συνετέλεσε στὴν ἀποχώρηση τοῦ συντηρητικοῦ μητροπολίτη Καλλίνικου⁴. Τότε, τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλης ἐκφράζοντας τὶς εὐαισθησίες τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, ἀνέδειξε στὸ θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ μητροπολίτη τὸν πιὸ ἐνδεδειγμένο ἱεράρχη, τὸν Γρηγόριο (Καλλίδη), 1884-1888, ποὺ ἡ προσφορά του στὰ κοινὰ ἦταν μεγάλη. Ἐν τούτοις ὅμως δὲν πέτυχε νὰ προσελκύσει μὲ τὶς ἐνέργειές του τὴ μάζα τῆς ἡγέτιδας τάξης, ἴσως γιὰ τοῦτο συμπερόντά της, μὲ ἀποτελεσμα, σὲ μιὰ ἐκτακτὴ γενικὴ συνέλευση τοῦ Ὀκτ. 1888 τῆς Κοινότητος ποὺ προκάλεσε μὲ ἐντεχνο τρόπο ἡ ἀριστοκρατικὴ μερίδα, ν' ἀποδοκιμασθεῖ.

Ὅταν ἀνέλαβε ὁ νέος μητροπολίτης Σωφρόνιος (1889-1893), διατήρησε τὸ σύστημα ἐλέγχου καὶ διαχείρισης τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τῆς Μονῆς Βλατάδων καὶ γιὰ νὰ τὸ διαφυλάξει ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκη καταγραφῆς τῆς περιουσίας ἀπὸ ἐπιτροπὴ, ποὺ συγκρότησε καὶ ἀποτελέσθηκε ἀπὸ τὸν Στέφ. Τάττη καὶ τὸν Δ. Βλιάτη. Ἡγούμενος τῆς Μονῆς ἦταν ὁ Καλλίνικος (Θεολογίδης)⁵. Στὶς 10-11-1892, μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀπογραφῆς, τὰ

1. Κ. Μοσκόφ, δ.π., 90. Π. Κόκκα, δ.π., 237 κ.ε. Ν. Γκαρπολά, δ.π., 101.

2. Βλ. Γκαρπολά, δ.π.

3. Β. Λαοῦρδα, Τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονίκης.

4. Κ. Μοσκόφ, δ.π., 92. Γενικά γιὰ τὶς κοινοτικὲς διαμάχες τῆς ἴδιας καὶ μεταγενέστερης περιόδου, βλ. καὶ τοῦ Δ. Κάκκαβου (Ζώη), Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγῶνας, Θεσσαλονίκη 1972, 58.

5. Γεωργίου Α. Στογιόγλου, Ἡ ἐν Θεσσαλονικῇ Πατριαρχικὴ Μονὴ τῶν Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, 129.

μέλη της επιτροπής συνέταζαν, όπως είχαν υποχρέωση, πρακτικό, διατυπώνοντας τις παρατηρήσεις τους, και το υπέγραψαν.

Φαίνεται όμως ότι αυτό αποτέλεσε αφορμή για διενέξεις ανάμεσα στο μητροπολίτη και τον ήγούμενο, ίσως για κακή διαχείριση από τον τελευταίο των οικονομικών της Μονής. Προφανώς με παρέμβαση του μητροπολίτη εγκρίθηκε από την τότε Δημαρχία, που μέλος του συμβουλίου της ήταν ο Στέφ. Τάττης, η άποκοπή των σωλήνων νερού από τον Χορτιάτη (Σεπτ. 1893)¹, για την υδροδότηση της Μονής. Θορυβημένος και αγανακτισμένος ο ήγούμενος Καλλίνικος απευθύνθηκε στον πατριάρχη και μετέφερε ότι αιτά «...ἀποδόθηκαν εἰς ...ὀπισθοβούλους ἐνεργείας τοῦ Τάττη». Σὲ ἐπιστολὴ του μάλιστα τόνιζε γιὰ «...τὸ πλεονεκτικὸν καὶ σφετεριστικὸν πνεῦμα ἐνοριτῶν τινῶν καὶ ἰδίως τοῦ Στεφ. Τάττη...», πού ἀπὸ ἓνα χρόνο κήρυξε ἀδιάλλακτο πόλεμο κατὰ τῆς Μονῆς².

Αὐτά, βέβαια, εἶναι χαρακτηριστικὰ τοῦ θάρρους καὶ τῆς ἐκφρασης γνώμης, πού κυριαρχοῦσαν στὸν Στέφ. Τάττη. Δὲν ὀπισθοχωροῦσε σὲ κανέναν, ὅταν ὑπερετοῦσε τὰ κοινά, εἴτε ἦταν πατριάρχης, εἴτε μητροπολίτης, ἀποδείκνυαν ὅμως, παράλληλα, καὶ τὶς διενέξεις πού ἐπέβασκαν ἀνάμεσα στὴ Μητρόπολη καὶ τὴ Μονὴ Βλατάδων γιὰ οικονομικοὺς ἢ ἐκκλησιαστικοὺς λόγους. Ἡ Μητρόπολη ἤθελε πάντα νὰ διατηρεῖ τὸν ἐλεγχό καὶ τὴν ἐποπτεία σ' αὐτήν, ἐνῶ ἡ Μονὴ προσπαθοῦσε νὰ τὸν ἀποφύγει, ἐπικαλοῦμενη τὴν ἄμεση ἐξάρτησή της ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, δηλ. τὸ δικαίωμα νὰ ἐνεργεῖ αὐθαίρετα καὶ ἀνεξέλεγκτα³.

Σὲ μιὰ μεταγενέστερη φάση (1901) διαπιστώνουμε ὅτι διορίσθηκε ἄμεσα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο μιὰ ἐπιτροπὴ, στὴν ὁποία συμμετεῖχαν ὁ τότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἀθανάσιος Β' (1893-1903)⁴ ὡς πρόεδρος καὶ οἱ πρόκριτοι Στέφανος Τάττης καὶ Τάσκος Παπαγεωργίου ὡς μέλη. Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ εἶχε ἀναδεχθεῖ τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ διευθέτησιν τοῦ θέματος τῆς ἐκμίσθωσης τοῦ «Μπασίς Μετοχίου» στὸν Δημοσθ. Ἀγγελάκη, πού γιὰ τρεῖς

1. Γ. Σ τ ο γ ι ὀ γ λ ο υ, δ.π., 341.

2. Γ. Σ τ ο γ ι ὀ γ λ ο υ, Ἀρχεῖον Μονῆς Βλατάδων—Κώδιξ Γεωργιάδου, 35.

3. Ἡ δύναμη κάθε ἡγουμένου ἦταν πάντοτε μεγάλη, γιατί ἀντλοῦνταν κατ' εὐθεΐαν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Ὁ ἡγούμενος, κοντὰ στὰ ἄλλα, στὰ δίσεκτα ἐκεῖνα χρόνια τῆς σκλαβιάς, χάρι στὴν «αὐθεντία» πού εἶχε, ἀναδεχόταν νὰ συντάσσονται ἐνώπιόν του καὶ πωλητήριες πράξεις τῶν χριστιανῶν, ἰδίως μετὰ τὶς 16-11-1714, ὅπου καὶ τελικὰ προσυπόγραψε (βλ. πῶς πάνω, Ἀρχεῖο Μονῆς Βλατάδων—Κώδικα ἀκινήτων 15, 33 καὶ 35). Στὸ τέλος ὑπόγραψαν καὶ «...οἱ γράψαντες ταύτας Ταβουλῶλριοι Θεσσαλονίκης Μανολάκης καὶ Δημήτριος Μολάκης» (Γ. Σ τ ο γ ι ὀ γ λ ο υ, δ.π., 219, σημ. 2).

4. Πρόκειται γιὰ τὸν «ἀπὸ Σισανίου» τοῦ Βοΐου Ἀθανάσιο (Μεγακλή). Γενικά γιὰ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Θεσσαλονίκης, βλ. Χ ρ. Γ ο υ γ ο ὕ σ η, Κατάλογος Μητροπολιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης, «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 10 (1926) 561.

σχεδόν δεκαετίες δημιουργούσε προβλήματα. Τελικά κατορθώθηκε, κυρίως χάρη στην ιδιότητα των μελών της επιτροπής αυτής, να γίνει συγκερασμός των αντίθετων απόψεων και να κριθεί ότι η πιο πάνω εκμίσθωση, που ή διάρκειά της κράτησε για 28 χρόνια, έληξε. Έτσι, μέσω της επιτροπής αυτής έγινε η παράδοση του Μετοχίου στον εκπρόσωπο της Μονής Βλατάδων, τον ηγούμενό της Καλλίνικο (Γεωργιάδη) και η μεγάλη αυτή έκκρεμότητα που ταλαιπωρούσε και κρατούσε σε άναστάτωση την Κοινότητα, την Έκκλησία και τη Μονή, έπαυσε πια να υπάρχει. Η ήρμεία στις σχέσεις τους αποκαταστάθηκε οριστικά και η συμφιλίωση κυριάρχησε στους χριστιανούς.

Ο Στέφανος Τάττης, που ήταν αγωνιστικός, αλλά μετριοπαθής τον χαρακτήρα, διατηρούσε πάντα άριστες σχέσεις με τη Μητρόπολη και η εκτίμηση που απολάμβανε ήταν άμοιβαία. Άλλωστε στις ενέργειές του και τις επαφές είχε για γνώμονα το έθνικό και μόνο συμφέρον, που τότε εκδηλωνόταν μέσα από το πνεύμα συνεργασίας ανάμεσα στην Κοινότητα και τη Μητρόπολη.

Η Έλληνική Κοινότητα δεν αποτελούσε το όργανο για την έκφραση των εθνικών πόθων σε εκείνες τις κρίσιμες για το βορειοελλαδικό χώρο στιγμές. Μέσα απ' αυτήν εκφραζόταν και η ανησυχία και το ενδιαφέρον των κοινωνικών παρατάξεων και κύρια της συντηρητικής και φιλελεύθερης, που κρατούσαν για δεκαετίες τη διοίκηση και διαχείριση στα χέρια τους. Αν εξαίρσει κανείς, από τις πρόχειρες αναλύσεις των στοιχείων, τη χρονική περίοδο μιάς σχεδόν 20ετίας, 1883-1903¹, διαπιστώνει ότι η όλη ευθύνη βρισκόταν στις παρατάξεις που αναφέρθηκαν. Η δημοκρατική παράταξη μόνη, ύστερα από τις εκλογές του φθινοπώρου 1883, εμφανίστηκε και πήρε την πλειοψηφία στα «ένδοκοινοτικά» θέματα. Ορισμένοι τομείς διοίκησης εξακολουθούσαν και ύστερα από αυτή την μεταβολή να κυριαρχούνται και πάλι από τις παλιές τάξεις, και ειδικά τη συντηρητική. Η Μητρόπολη, που κατ' επέκταση με την παρεμβολή του μητροπολίτη Γρηγόριου προσπαθούσε να διατηρήσει την εποπτεία της και να ασκεί τον καθοριστικό της ρόλο στις διαμάχες αυτές, προσέκλινε στην περίοδο αυτή προς τη φιλελεύθερη και φιλολαϊκή παράταξη, χωρίς όμως οριστική κατάληξη². Η συντηρητική κατάφερε ν' ανακτήσει το έδαφος που έχασε προσεταιριζόμενη πολλά πρόσωπα που κατατάσσονταν στα μεσαία και κατώτερα στρώ-

1. Μικρή άναστολή παρουσιάστηκε από το 1896 με την προσπάθεια του Έλληνικού Προξενείου να συμβιβάσει τα δικοτώτα, αλλά δυστυχώς προσωρινά. Μόνο η έναρξη του ένοπλου Μακεδονικού Αγώνα πέτυχε τη συμφιλίωση των κοινωνικών μερίδων (1903-4).

2. Κ. Μοσκόφ, Τομή, 92. Π. Κόκκας, ό.π., 240.

ματα και να αναλάβει πάλι με επιτυχία τη διοικητική ήγεςία. Αυτό συνέ-
 τρεχε και με παράλληλη αλλαγή στο μητροπολιτικό θρόνο της Θεσσαλο-
 νίκης. 'Ακολούθησε ή ανάδειξη του Σωφρόνιου¹, ύστερα του 'Αθανάσιου²
 και τέλος μέχρι σχεδόν την απελευθέρωση του 'Αλέξανδρου³ (1910).

'Ο Στέφ. Τάττης, σε όλη αυτή τη μακριά περίοδο, προσπαθούσε να
 εκφράσει πνεύμα ενότητας και όμοψυχίας και να άσκήσει καταλυτική επί-
 δραση στη Μητρόπολη και την Κοινότητα, προβάλλοντας την πρωταρχι-
 κή ανάγκη για άμυνα και έθνική συσπείρωση. 'Ηλικιωμένος πιά και κατα-
 βελθιμένος από την ασθένεια που τον κατάρτυχε χρόνια τώρα, δεν έννοού-
 σε να ποραδώσει χωρίς μάχη τά όπλα. Δέν άρκοδνταν να δίνει συμβουλές
 και νοουθεσίες, όπως θά δικαιούνταν ίσως να κάνει, αλλά διατηρούσε άμεσους
 δεσμούς με τó Πατριαρχείο, τη Μητρόπολη, την Κοινότητα, προσπαθώ-
 ντας με τη συμμετοχή του στην έθνική τους δράση να συμβάλει κατά τις
 δυνάμεις του στην προώθηση και ολοκλήρωση των εθνικών πόθων. 'Ετσι,
 ήταν φυσικό, σαν ήγετική φυσιογνωμία, να συμμετέχει σε όλες τις κινήσεις
 και διαβουλεύσεις που γίνονταν στη Μητρόπολη και την Κοινότητα για
 την αντιμετώπιση όλων των προβλημάτων που δημιουργούνταν άρχικά
 στην ύπαιθρο και ύστερα μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης από τις βουλ-
 γαρικές τρομοκρατικές ενέργειες⁴. Και ακόμα στη διάρκεια του ίδιου ένο-
 πλου άγώνα για τη Μακεδονία (1904-1908) συμμετείχε στις επιτροπές για
 υποστήριξη του⁵ παρά την ήλικία του, δρώντας άφανως όπως επέβαλαν οι
 περιστάσεις και οι συνωμοτικοί κανόνες. 'Η συμβολή του στην τελική έκ-
 βαση ήταν μεγάλη και θετική.

Δέν μπόρεσε όμως να ξεπεράσει τó πρόβλημα της ασθένειάς του («προ-
 στάτης»), που σε όλη αυτή την ήρωική περίοδο τον καταβαλάνιζε έφιαλτι-
 κά. Σαν γενναίος μαχητής έδωσε τραγικό τέλος στην ύπαρξή του, όταν πιά
 πείσθηκε ότι ή έθνική υπόθεση για την απελευθέρωση της πατρίδας όδη-
 γούν εν σε σωστές κατευθύνσεις. Τό γλυκό χάραμα της έλευθερίας είχε άρ-
 χίσει ν' ανεβαίνει στους όρίζοντες. Αυτόκτόνησε ένα καλοκαιριάτικο πρωι-

1. Τοδ «άπό 'Ιωαννίνων» (1889-1893).

2. 1893-1903.

3. Τοδ «άπό Νεοκαισαρείας» (1903-1910). Βλ. γενικά Χ ρ. Γ ο υ γ ο ύ σ η, Κατά-
 λογοι επισκόπων, «Γρηγόριος Παλαμάς» 10 (1926) 581.

4. Βλ. Σ. Γ κ α ρ π ο λ ά, ό.π., 100. Δ. Κ ά κ κ α β ο υ, ό.π., 51, 58. 'Α π. Β α κ α -
 λ ο π ο ύ λ ο υ, 'Ο Μακεδονικός 'Αγώνας (1904-1908), ως κορυφαία φάση των άγώνων
 των 'Ελλήνων για την Μακεδονία, 1985.

5. Π ρ β λ. Π. Τ σ ά μ η, Μακεδονικός 'Αγών, Θεσσαλονίκη 1975, 39, 44. Δ. Κ ά κ -
 κ α β ο υ, 58. 'Εφημερίδα «Μακεδονία», φύλ. 16-1-1984, άριθ. άφηγήμ. 14.

νὸ τοῦ 1910. Οἱ σπόροι, ποὺ αὐτὸς καὶ τόσοι ἄλλοι εἶχαν ρίξει, δὲν πῆγαν χαμένοι. Σύντομα ἡ Μακεδονία μας ἐλευθερώταν.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΣΕΡΕΜΕΤΗΣ

SUMMARY

Dimitri G. Seremetis, Stephanos Constantine Tattis (1825-1910) in the structure of the society of Turkish occupied Thessaloniki (19th Century).

This study presents many aspects of the life and activities of Stephanos Constantine Tattis (1825-1910), one of the prominent citizens of Thessaloniki. He was the son of Constantine P. Tattis (1787-1864), member of Philiki Etairia in Makedonia in the period before the Greek Revolution (1819-1821).

Early in the study, his childhood years as well as his family life is presented rather briefly. The information here is scanty. Later, the settlement of the Tattis family in Thessaloniki is described (1832). The family originated in Vythkouki, Korytsa (now in southern Albania) and the main occupation was tobacco trade that was quite successful. They moved first to Megarovo (near the now Yugoslavian City of Bitola) in 1825 and finally to Thessaloniki in order to avoid Turkish persecution and bandits in the area.

In Thessaloniki, Stephanos C. Tattis became involved with reactivation of the Greek community under very difficult circumstances of the last century. He made endless efforts to keep the national Greek unity and to help rise the Greek patriotic sentiment.

At the sametime, the study details the structure of the Greek society in Thessaloniki in that period. The upper layer was made essentially from two balanced tendencies of individuals with common national and social ideals but also with common financial interests. In contrast, all the others (middle and lower classes) were considered popular mob. The analysis is always made in relation with the repercussions to the oppressed Greeks of the revolutionary events in the wider area of Macedonia (1854, 1878, 1904-8).

Stephanos Tattis had embraced the idea that massive involvement in the activities of the community and the Church was very helpful for the national cause. The involvement included the activities of the various Associations that

sprang at the time (1855-Tanzimat) as a result of some relaxation by the Ottoman authorities who were pressured by the western powers after the Crimean War (1854-56). These associations drew closer together, the Greek ranks.

The study describes with good references and after persistent search of the sources, the contributions of Stephanos Tattis to the foundation of the Associations as well as of organizations of social welfare, especially after 1821. Such were the Philoptohos Adelphotis of Men (Men's Sorority for the Friends of the Poor), the parish committees in the Church of St. Athanasius, of the Hospital, of the Cemetery, etc.

His involvement in these organizations made them advance their function and it was very helpful for the national and social cause. The Hellenism of Macedonia came thus closer together in the Greek Community, the Bishopry, and the welfare organizations where the oppressed Greeks found relief as well as understanding for the solution of their bigger problems.

In 1876, during the crucial period for the Hellenism, Stephanos Tattis accepted his election as representative of the Greek Council of Elders of Thessaloniki and entered the Ottoman Parliament in Constantinople as Deputy of the Greek Community.

Further down in the study, there is ample discussion of Stephanos Tattis' great effort for the recognition of the Greek language by the Turkish administration as equal to the Turkish. Moreover, his endless struggle to boost the morale of the Greeks is noted as well as their fighting predisposition against two front efforts, that is against the Turks and the Bulgars.

Finally, a good deal of information about his involvement with the administration of the Greek Community of Thessaloniki is presented. He represented the Community for at least 25 years verifying at the same time, the sources of information. In 1891, he was elected again as Elder of Thessaloniki in recognition of his contribution to the national cause.

Stephanos Tattis devoted his effort for the safeguarding of the unity of Hellenism and the liberation of Greek areas during the early period (1880-1904). The Macedonian struggle finds him ready. Despite his age, he helped actively with all disposable means, morally and materially, the Organization.

He did not, however, enjoy the day of liberation of his beloved Thessaloniki and of Macedonia (1912-13) from the Turks because during the summer of 1910, suffering from an incurable, at that time, disease, he put an end to his agitated life.

The study covers all aspects of documenting and proving the general activity of Stephanos Tattis within the Society of the Turkish occupied Thessaloniki during the 19th Century.